

Jaargang 194 nummer 5 - 2025

MILITAIRE SPECTATOR

RESERVISTEN IN EEN ARTIKEL 5-SCENARIO

- Interview Dennis van Dijk
- Communication & Engagement uitgelegd
- Meningen van anderen: Extreem geweld in Indonesië

FOTO MCD, AARON ZWAAL

Militaire Spectator 6-2025 is een themanummer van de Koninklijke Landmacht.

De grootschalige Russische invasie van Oekraïne in 2022 heeft Europa verder gedestabiliseerd, terwijl ook ontwikkelingen elders in de wereld op de veiligheid van de NAVO en Nederland drukken. De eerste hoofdtak van de Nederlandse krijgsmacht, het beschermen van het eigen grondgebied en dat van de bondgenoten, staat weer centraal.

In het themanummer met als titel *Willen – Kunnen – Slimmer – Vechten* analyseren auteurs onder meer het Russische militaire regeneratievermogen, de defensiecapaciteitsplanning van de NAVO, het voortzettingsvermogen van de Nederlandse krijgsmacht en het optreden met legerkorpsen, divisies en brigades. En welke tactiek, *mindset* en actie zijn uiteindelijk nodig om slimmer te kunnen vechten? ■

MEDEDELING

Masteropleiding Defence Management of Compliance and Innovation

In de huidige geopolitieke dynamiek is het niet voldoende om louter regels te kennen of uitsluitend te focussen op vernieuwing: de Engelstalige wetenschappelijke MSc-opleiding Defence Management of Compliance and Innovation (DMCI) gaat in op hoe innovatie en compliance elkaar kunnen versterken. Wanneer is het nodig morele, ethische en juridische grenzen te bewaken en waar is er ruimte om strategische wendbaarheid te vergroten?

De opleiding aan de Faculteit Militaire Wetenschappen van de Nederlandse Defensie Academie vindt plaats in deeltijd, duurt twee jaar en biedt jaarlijks plaats aan 30 studenten.

Meer informatie over het masterprogramma is te verkrijgen via het e-mailadres master.dmci@mindef.nl. Inschrijven voor het studiejaar 2025-2026 (aanvang 5 september) kan tot en met 1 juli. ■

Naar een schaalbare krijgsmacht: via dienstplicht of dienrecht?

Het conflict tussen Rusland en Oekraïne is ontaard in een slijtage-oorlog, een vorm van oorlog waar de afgelopen decennia geen rekening meer mee is gehouden. De omvang van de Nederlandse, vooral op vredesmissies ingerichte krijgsmacht, is veel te klein om een dergelijk conflict lang vol te houden. Daarom beziet Defensie hoe zij een (op)schaalbare krijgsmacht kan inrichten.

Veel (oudere) Nederlanders en meerdere politici zien wel iets in heractivering van de opkomstplicht. Dat klinkt mooi, maar daar zitten wel wat haken en ogen aan. De organisatie en infrastructuur om grote aantallen dienstplichtigen te huisvesten en op te leiden is vrijwel volledig verdwenen. Zo'n opleidingscapaciteit creëren kost jaren en het (ver)bouwen van accommodaties zal vanwege problemen met stikstofuitstoot of de aanwezigheid van de beschermde rugstreeppad of een vleermuiskolonie leiden tot ellenlange procedures met ongewisse uitkomst. Bovendien is mede vanwege de invoer van dienstplicht voor vrouwen het bestand aan dienstplichtigen fors vergroot. Voor het grootste deel van hen is geen werk als dienstplichtige bij Defensie. Zij hoeven niet op te komen en kunnen aan hun maatschappelijke carrière werken. Dat schept een ongelijkheid die niet meer wordt geaccepteerd. Om een vorm van gelijkheid te verzekeren wordt gesuggereerd voor alle jongeren een maatschappelijke dienstplicht in te voeren. Maar wat betekent dat in de praktijk? Moeten organisaties in de zorg, onderwijs, natuurbeheer et cetera ook een systeem inrichten om maatschappelijk dienstplichtigen op te laten komen en op te leiden? Ook al zouden deze organisaties daaraan willen meewerken, zoiets gaat jaren duren, als het al ooit van de grond komt. En kunnen alle organisaties die met dienstplichtigen te maken krijgen deze in een jaar opleiden tot bruikbare krachten die enig rendement opleveren?

Op grond van bovengenoemde punten lijkt herinvoering van de opkomstplicht op dit moment niet een, maar twee bruggen te ver. Een werkbare oplossing ligt mogelijk in alternatieven. Luitenant-generaal b.d. Mart de Kruif, een kenner van zowel de krijgsmacht met dienstplichtigen als met louter beroepsmilitairen, ziet veel in het model dat Scandinavië toepast. Jongeren die zich aanmelden voor de krijgsmacht krijgen daar een tegemoetkoming van de overheid. Als ze na de militaire opleiding bij de krijgsmacht blijven werken of reservist worden, betaalt de overheid een deel van hun verdere studie of opleiding en krijgen ze voorrang bij het solliciteren op een baan bij de overheid. De Kruif noemt het geen dienstplicht, maar dienstrecht en het blijkt daar bijzonder succesvol te zijn.

In twee artikelen onder de kop 'Dienstplicht in de Koude Oorlog: hoe werkte het ook alweer?', die binnenkort worden gepubliceerd op de website van de *Militaire Spectator*, schetst de militair historicus Daan Theodorus Sanders het toenmalige dienstplichtsysteem. Sommige lezers van de *Militaire Spectator* zullen met weemoed terugdenken aan de krijgsmacht met dienstplichtigen, maar de meesten hebben waarschijnlijk nooit ondervonden hoe zo'n krijgsmacht eruitziet en functioneert. In die kennisleemte zullen de artikelen van Sanders zeker voorzien. ■

UITGAVE

Koninklijke Vereniging ter Beoefening
van de Krijgswetenschap
www.kvbk.nl
E info@kvbk.nl
linkedin.com/company/kvbk/

Secretaris en ledenadministratie

Majoor R. Verheijen MA
E secretaris@kvbk.nl
Nederlandse Defensieacademie (NLDA)
Ledenadministratie KVBK
Postbus 90002, 4800 PA Breda
E ledenadministratie@kvbk.nl

REDACTIE

Igen b.d. ir. R.G. Tieskens (hoofdredacteur)
kol Marns drs. G.F. Booij EMSD
kol dr. L. Boskeljon-Horst
bgen prof. dr. A.J.H. Bouwmeester
kap dr. B.T.A. van den Broek
dr. A. Claver
drs. P. Donker
cdre KLu b.d. F. Groen (plv. hoofdredacteur)
kol A.L. Judge-Heijboer MSc
kol mr. dr. B.M.J. Pijpers
mr. drs. A. van Vark
dr. R. de Winter

BUREAU REDACTIE

M. Katsman MA (e-outreach)
dr. F.J.C.M. van Nijntzen (eindredactie)
NIMH
Postbus 90701
2509 LS Den Haag
E redactie.militaire.spectator@mindef.nl
www.militairespectator.nl
facebook.com/militaire-spectator
twitter.com/milspectator
linkedin.com/company/militaire-spectator/

De Militaire Spectator is
aangesloten bij de European
Military Press Association

LIDMAATSCHAP

Particulier lid € 30,-
Particulier lid buitenland € 30,-
+ € 15,- verzendkosten

Instellingen binnenland € 35,-
Instellingen buitenland € 35,-
+ € 15,- verzendkosten

Evenementenlid € 10,-

OPMAAK

Coco Bookmedia

DRUK

Wilco Meppel
ISSN 0026-3869
Nadruk verboden

Cover: Tweedaagse oefening in Rotterdam
van het Korps Nationale Reserve in
het bewaken en beveiligen van civiele
gebouwen en terreinen, maart 2025

Foto: ANP, Jeffrey Groeneweg

FOTO MCD

Beschikbaarheid van reservisten in een Artikel 5-scenario

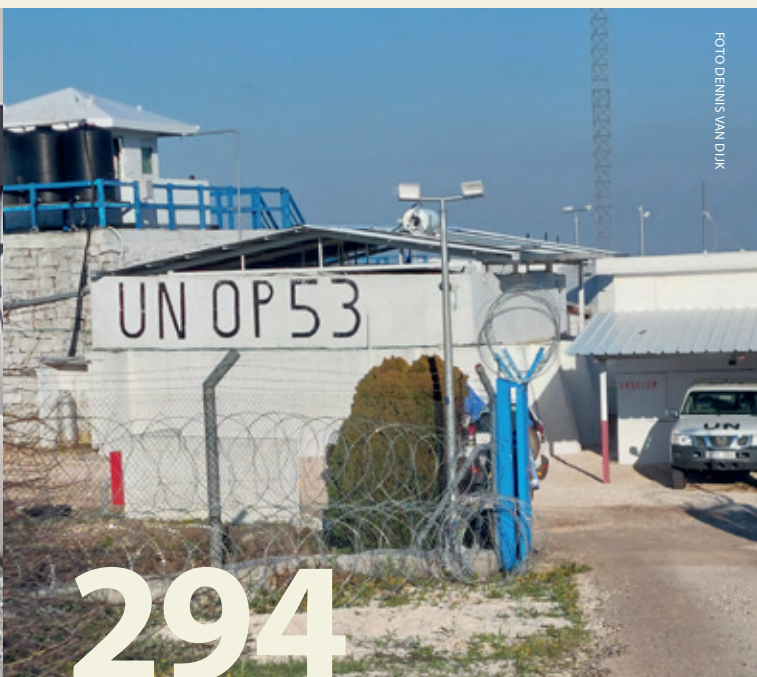
Leoni Hahné

In een Artikel 5-scenario is de beschikbaarheid van reservisten voor
Defensie een probleem, omdat een aantal van hen in het dagelijks
leven in een vitale sector werkt.

‘Kwalitatieve bewijsvoering ODGOI- onderzoek was overtuigend’

De kwalitatieve bewijsvoering voor de stelling dat de Nederlandse
krijgsmacht tijdens de oorlog in Indonesië structureel extreem geweld
toepaste was overtuigend, schrijft de ODGOI-onderzoeksleiding in een
repliek.

300

Communication & Engagement uitgelegd

Jeanette de Weert en Monique van der Wal

Het Korps Communicatie & Engagement (C&E) levert een belangrijke bijdrage aan de NAVO-strategie en de visie en gevechtskracht van de Nederlandse krijgsmacht.

‘De Iraanse raketaanval op Israël was een gamechanger’

Han Bouwmeester en Maarten Katsman

In een interview met de *Militaire Spectator* vertelt kolonel Dennis van Dijk, voormalig defensieattaché in Israël en later VN-waarnemer in dat land, over zijn uitgebreide ervaring.

EN
VERDER

EDITORIAAL	Naar een schaalbare krijgsmacht: via dienstplicht of dienrecht?	269
GASTCOLUMN	WD40 werkt niet op betonrot	304
GASTCOLUMN	Naar geïntegreerde civiel-militaire samenwerking	306
COLUMN PIEN VAN DER HOEVEN	Ares of Athene	308
TEGENWICHT	Willen we meer of minder samenwerken?	310
BOEKEN	<i>Purpose and Power</i> en <i>De Atjeh-generaal</i>	312
RETROSPECTATOR	Het Nederlandse volk ‘airminded’	316
AANKONDIGINGEN KVBK	Symposia 19 juni en 3 juli	319

Beschikbaarheid van reservisten in een Artikel 5-scenario

L.H. Hahné MSc EMSD*

Een schaalbare defensieorganisatie is nodig om in te kunnen spelen op het toenemende risico op een Artikel 5-scenario (Artikel 5 van het NAVO-verdrag stipuleert dat bij een gewapende aanval op een bondgenoot de andere deze te hulp zullen schieten – op de wijze die zij zelf noodzakelijk achten). Reservisten spelen daarbij een essentiële rol. De beschikbaarheid van reservisten vormt echter een probleem, omdat een aantal van hen in het dagelijks leven functies bekleedt in een vitale sector. Dit zijn sectoren die nodig zijn voor het beschermen en in stand houden van de vitale infrastructuur in Nederland. Uit het onderzoek voor dit artikel blijkt¹ dat minder dan zestig procent van het totale reservistenbestand beschikbaar is voor Defensie in een Artikel 5-scenario. Hoe kan Defensie de schaalbare organisatie op dit gebied verbeteren?

Met de toegenomen dreiging sinds de Russische invasie in Oekraïne maakt de krijgsmacht zich klaar voor hoofdtak 1: de bescherming van het Nederlandse grondgebied en dat van bondgenoten. Zo werkt het ministerie van Defensie momenteel samen met het ministerie van Justitie en Veiligheid en andere veiligheidspartners aan het Landelijk Crisisplan Militaire Dreigingen (LCP-MD) en het *National Defence Plan*. Het LCP-MD beschrijft de juridische kaders, besluitvormingsprocedures, strategische uitgangspunten, dilemma's en sleutelbesluiten. Het *National Defence Plan* beschrijft de verdediging van Nederland en geeft inzicht in militaire en civiele rollen, taken en verantwoordelijkheden. Voor de operationele doorvertaling van het *National Defence Plan* doet het ministerie van Defensie een beroep op schaalbare capaciteiten. Reservisten spelen hierin een cruciale rol, maar hun beschikbaarheid kan een probleem vormen.

In september 2024 waren er bijna 7500 reservisten werkzaam voor Defensie en de ambitie is om te groeien naar 20.000. Staatssecretaris Gijs Tuinman zet zich hier vol voor in en vraagt bedrijven hun mensen beschikbaar te stellen. Hij nodigt ook burgermedewerkers van Defensie vrijblijvend uit om reservist te worden en deed daartoe op 22 oktober 2024 een persoonlijke oproep via het intranet van het ministerie. Het belang van reservisten voor een inzetbare en schaalbare krijgsmacht komt ook heel duidelijk naar voren in de Kamerbrief van 24 maart 2025 met de titel 'Onze mensen onze toekomst; meer beter en sneller'. In de brief wordt onder andere beschreven hoe Defensie het aantal reservisten gaat opschalen. Naast deze aandacht voor capaciteit is er aandacht voor de rechtspositie, de arbeidsvoorwaarden en de opkomstplicht in relatie tot de gegarandeerde beschikbaarheid van reservisten.

Er is urgentie bij het oplossen van deze vraagstukken, maar er ligt nog een uitdaging. Veel reservisten hebben naast hun aanstelling bij Defensie een primaire baan. Sommige van deze

* Luitenant-kolonel Leoni Hahné MSc EMSD is Voorzitter Programmabureau bij de Staf Commando Landstrijdkrachten/Afdeling Integratie.

¹ Het onderzoek is afgerond op 21 maart 2025.

Reservisten op oefening. Hoe kan Defensie de schaalbare organisatie op basis van reservisten optimaliseren?

primaire banen worden gezien als vitaal voor Nederland. Reservisten hebben dus vaak een dubbelfunctie. Enerzijds vervullen ze in hun primaire baan een vitaal beroep, bijvoorbeeld in de energievoorziening. Anderzijds leveren ze als reservist voor het ministerie van Defensie een vitale bijdrage in het belang van de verdediging van Nederland.

Hierin schuilt een probleem. Het ministerie van Defensie heeft in een Artikel 5-scenario reservisten nodig, maar de beschikbaarheid van reservisten kan in het geding komen wanneer ze een primaire baan in een vitale sector bekleden. Daarom is er behoefte aan meer kennis en duiding met betrekking tot deze dubbelfuncties van reservisten en als gevolg van de toenemende dreiging neemt de urgentie om hier meer over te weten toe.

Om dit probleem op te lossen is het van belang eerst meer kennis te verkrijgen over de rol van reservisten en wat wordt verstaan onder vitale beroepen of processen. Vervolgens is het noodzakelijk om te identificeren welk deel van het reservistenbestand een baan heeft die aange merkt wordt als vitaal voor Nederland. Tot slot volgen er enkele aanbevelingen voor beleids makers binnen het ministerie van Defensie.

Achtergrond: reservisten en vitale sectoren

Wereldwijd maken staten gebruik van reservisten om hun staande legers aan te vullen. Tijdens de Franse Revolutie (1789) werd al gewerkt met reservisten en de Pruisen formaliseerden het concept verder. Sindsdien hanteert vrijwel iedere staat het Pruisische model.²

Het Pruisische reservistenmodel, geïntroduceerd in de negentiende eeuw, hield in dat mannen na

een initiële dienstperiode als actieve militairen werden overgebracht naar een reservestatus. Hierbij werden ze regelmatig opgeroepen voor trainingen en konden ze worden gemobiliseerd in tijden van oorlog. Dit model bood een kosteneffectieve oplossing voor het handhaven van een groot leger, omdat het de permanente kosten van een groot beroepsleger of staande troepenmacht vermeed. Het Pruisische model kent ook een keerzijde, die bekend staat als het reservistendilemma. Het model is kosteneffectief, doordat reservisten niet in permanente dienst zijn van een krijgsmacht. Het nadeel daarvan is dat reservisten minder tijd kunnen investeren in militaire training, waardoor hun vaardigheden beperkt zijn. Meer investeren in training leidt weer tot hogere kosten.³

Hedendaagse reservistenmodellen zijn gebaseerd op het Pruisische model. Reservisten dienen vrijwillig als militair naast hun reguliere baan, studie of andere bezigheden. Ze vullen de strijdkrachten aan en bieden flexibiliteit en schaalbaarheid bij crisis- of conflictomstandigheden. Ze dragen bij aan defensietaken, zoals rampenbestrijding, vredesoperaties en nationale veiligheid, terwijl ze hun civiele leven behouden. Reservisten vervullen grotendeels een ondersteunende rol aan de beroepsmilitairen.⁴ Toch zijn er ook meerdere recente voorbeelden, zoals in Oekraïne, waarbij reservisten een hoofdrol spelen.⁵ Dit onderstreept het belang van reservisten voor een krijgsmacht.

Het Nederlandse ministerie van Defensie werkt eveneens met reservisten. De Nederlandse reservisten hebben een vrijwillig dienstverband, bekend als een reservistencontract. Dit contract is flexibel en vormt zich naar de beschikbaarheid van de reservist. Op die manier kunnen reservisten hun militaire verplichtingen combineren met hun civiele leven. Het reservistenbestand wordt gecoördineerd door het Bureau Reservisten. In juli 2023 waren er 6606 reservisten werkzaam voor Defensie en in september 2024 was dit aantal opgelopen naar 7483.⁶ Hiermee vertegenwoordigen zij tien procent van de totale bezetting van Defensie. In 2023 werkte het merendeel van de reservisten voor een van de vier krijgsmachtsonderdelen:

2 A.L. Chadwick, *Part-time soldiers: Reserve readiness challenges in modern military history* (University Press of Kansas, 2023).

3 Chadwick, *Part-time soldiers*.

4 Ibidem.

5 M. Musheno en S.M. Ross, *Deployed: How reservists bear the burden of Iraq* (The University of Michigan, 2008).

6 Ministerie van Defensie, 'Aantallen personeel'. Zie: <https://www.defensie.nl/onderwerpen/overdefensie/het-verhaal-van-defensie/aantallen-personeel>.

Typische voorbeelden van vitale infrastructuur zijn het wegennet en het elektriciteitsnetwerk

FOTO RIJKSWATERSTAAT, PAUL VAN BAARDWIJK

60 procent voor de landmacht, 21 procent voor de marine, 11 procent voor de luchtmacht en 4,7 procent voor de marechaussee. Een klein percentage werkte voor de defensieonderdelen: 2,8 procent voor het Defensie Ondersteunings-commando en respectievelijk 0,24 en 0,27 procent voor het Commando Materieel en IT en de Bestuursstaf.⁷

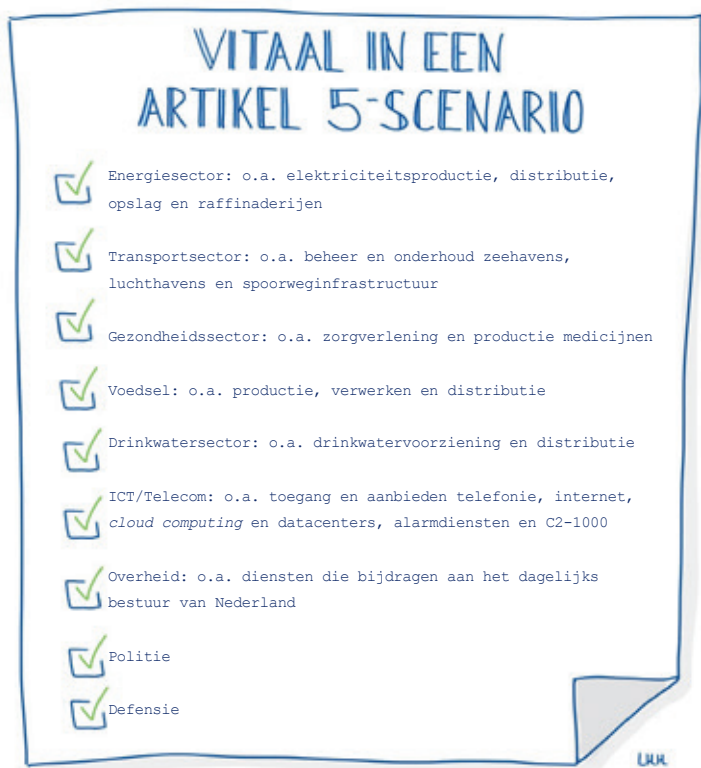
Reservisten kunnen in hun primaire baan een functie hebben in een sector die van belang is voor het beschermen en in stand houden van de vitale infrastructuur in Nederland. Engelstalige literatuur, zoals onderzoeken en adviesrapporten aan overheden, spreekt over *critical infrastructure*.⁸ Er is geen algemeen aanvaarde definitie, maar alle definities benadrukken het ontwrichtende effect op een samenleving als gevolg van een eventuele verstoring van deze kritieke of vitale infrastructuur.⁹ Typische voorbeelden zijn het elektriciteitsnetwerk, gasleidingen en het wegennet. Het falen of vernietigen van delen van dit systeem kan leiden tot crisis- of noodsituaties die tot ver over landsgrenzen gevolgen kunnen hebben.¹⁰

Er zijn verschillende bedreigingen voor kritieke infrastructuur denkbaar, zoals criminaliteit, terrorisme, extreem weer, brand, industriële- en verkeersongevallen, technische storingen, nieuwe ziektemutaties en geweld en vernietiging als gevolg van een oorlog. In de jaren negentig lag de nadruk op bedreigingen vanuit de natuur,

ongevallen en verstoringen. In de twee decennia na '9/11' verschoof de nadruk naar terrorisme en sinds de hernieuwde dreiging vanuit de Russische federatie is de focus verlegd naar dreiging als gevolg van oorlog.¹¹

Als gevolg van mondialisering en daarmee onderlinge afhankelijkheden en verantwoordelijkheden is het onmogelijk en bovendien onvolledig om kritieke infrastructuur slechts op nationaal niveau te bezien. Op Europees en mondiaal niveau is de bescherming van de vitale infrastructuur daarom een prioriteit.¹² Als vitaal aangemerkte infrastructuur houdt niet op bij de grens. Zo is een aantal landen voor de aanvoer van olie en gas afhankelijk van een grensoverschrijdend stelsel van buisleidingen die beginnen in Nederland. Een ander voorbeeld is dat het tegengaan van pandemieën bemoeilijkt wordt door het intensieve internationale verkeer van personen.

- 7 Ministerie van Defensie, *HR Monitor Defensie: Midden 2023* (DOSCO, Utrecht, 21 september 2023) 20.
- 8 C. Pursiainen en E. Kytömaa, 'From European critical infrastructure protection to the resilience of European critical entities: what does it mean?', *Sustainable and Resilient Infrastructure* 8 (2023) 85-101.
- 9 M. Lusková, en B. Leitner 'Ensuring Critical Infrastructure Operational Continuity', Varazdin Development and Entrepreneurship Agency, 2020.
- 10 D. Rehak, M. Hromada en P. Novotny, 'European Critical infrastructure risk and safety management: Directive implementation in practice', *Chemical Engineering Transactions* 48 (2016) 943-948. Zie: <https://www.aidic.it/cet/16/48/158.pdf>.
- 11 J.R. Allen, F.B. Hodges en J. Lindley-French, *Future War and the Defence of Europe* (OUP, Oxford, 2021).
- 12 Pursiainen en Kytömaa, 'European critical infrastructure', 85-101.

Figuur 1 Vitale sectoren in een Artikel 5-scenario

Voor Nederland zijn in dit verband de EU en de NAVO de belangrijkste organisaties.¹³ Zij hebben hun eigen beleid en maatregelen op dit terrein. De NAVO en de EU definiëren kritieke effecten of processen die door lidstaten beschermd moeten worden. Namens Nederland maakt de Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid (NCTV) daar een doorvertaling van en definieert welke sectoren vitaal zijn voor Nederland. Op basis van deze verschillende bronnen is een geïntegreerde lijst samengesteld, waarin de vitale sectoren tijdens een Artikel 5-scenario te vinden zijn (Figuur 1). Deze lijst geldt als toetsingskader.

Resultaten van het onderzoek

Het doel van dit artikel is om te achterhalen hoeveel reservisten beschikbaar zijn voor Defensie gedurende een Artikel 5-scenario. Het

gaat uiteindelijk om een inventarisatie van aantallen. Er is daarom gekozen voor een kwantitatief onderzoek met behulp van een survey, omdat dit de mogelijkheid biedt gestandaardiseerde vragen te stellen aan de reservistenpopulatie en overzicht te krijgen over de dubbelfuncties. De survey is verspreid via de commandantenlijn in december 2023 en in totaal reageerden 921 personen. Dit betekent dat 13 procent van het totale reservistenbestand van Defensie heeft meegewerkt aan de enquête.

Dubbelfuncties van reservisten

Om een beeld te krijgen van de reservistenpopulatie en hun beschikbaarheid in een crisis of Artikel 5-scenario, is het allereerst relevant om inzichtelijk te maken of en in hoeverre reservisten dubbelfuncties hebben. Reservisten werkzaam bij Defensie kunnen zich naast hun werk als reservist bezighouden met andere zaken. Zo kunnen ze een andere baan hebben buiten Defensie, studeren of een eigen bedrijf hebben. Ook kunnen ze voltijd als reservist of als burgermedewerker voor Defensie werken of geen andere bezigheden hebben.

Uit de survey blijkt dat 11 procent van de reservisten volledig voor Defensie werkt en dat 2 procent geen andere formele activiteiten uitvoert. Daarnaast is 8 procent van de respondenten student. Het onderwijs wordt door de NAVO, de EU en Nederland niet gezien als een vitale sector. Deze categorie is daarmee beschikbaar voor inzet door het ministerie van Defensie. Concluderend betekent dit dat in totaal 21 procent van de reservistenpopulatie geen dubbelfunctie heeft en beschikbaar is om ingezet te worden door het ministerie van Defensie. De overige 79 procent van de reservisten heeft een dubbelfunctie. Deze groep bestaat uit reservisten met een andere baan en reservisten met een eigen bedrijf. Omdat deze reservisten mogelijk in een vitale sector werkzaam zijn, wordt deze categorie nader onderzocht.

Beschikbaarheid reservisten met een dubbelfunctie

De meerderheid van de reservisten werkzaam voor Defensie, 67 procent, heeft ook nog een

13 Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, *Rapport bescherming Vitale Infrastructuur* (Den Haag, 2005). Zie: <https://www.ndfr.nl/content/kst-26643-75-b1>.

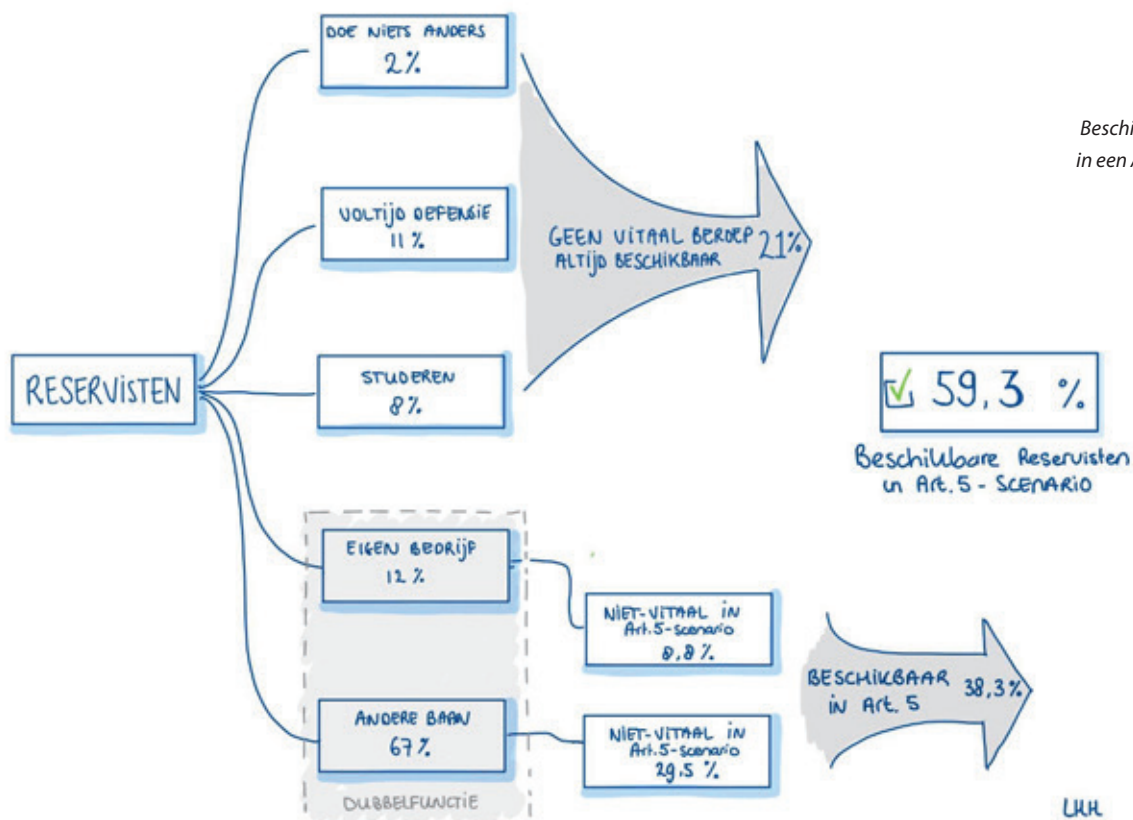
andere baan. Van deze groep werkt 56 procent in een sector die vitaal is in een Artikel 5-scenario, en 44 procent niet. Dit betekent dat 37,5 procent van het totale reservistenbestand een baan heeft in een vitale sector en daardoor niet inzetbaar is voor Defensie in een Artikel 5-scenario. Daartegenover staat een groep van 29,5 procent van het totale reservistenbestand die geen baan heeft in een vitale sector, en die dus wel inzetbaar is voor Defensie in een Artikel 5-scenario.

In de survey is deze respondenten ook gevraagd naar hun eigen beleving. Volgens het toetsingskader is 44 procent van de reservisten met een baan beschikbaar voor Defensie. Meer dan 61 procent denkt echter zelf gedurende een Artikel 5-scenario voor Defensie te werken. Dit verschil kan verklaard worden door beperkte kennis over het belang van de eigen sector of door het hebben van een ondersteunende baan, weliswaar in een vitale sector maar niet van vitaal belang om normale doorgang van het proces te verzekeren. Een andere mogelijke verklaring is dat respondenten een urgentie

voelen om voor Defensie te werken wanneer er sprake is van een Artikel 5-scenario. Meer dan 70 procent verwacht dan ook dat de civiele werkgever akkoord gaat met het langdurig uitvoeren van werkzaamheden voor Defensie tijdens een Artikel 5-scenario. Dit laat zien dat werkgevers ook bereid zijn om hun personeel beschikbaar te stellen voor Defensie.

In totaal heeft 12 procent van de reservisten een eigen bedrijf. Van hen heeft 26,6 procent een bedrijf dat tot een vitale sector behoort; dit is 3,2 procent van het totale reservistenbestand. Dit betekent dat 8,8 procent van het totale reservistenbestand een eigen bedrijf heeft buiten de vitale sectoren en dat zij beschikbaar zijn voor Defensie gedurende een Artikel 5-scenario.

Volgens de formele definitie is dus 73,4 procent van de reservisten met een eigen bedrijf beschikbaar voor Defensie. In de survey is ook deze respondenten gevraagd naar hun eigen beleving. De enquête wijst uit dat ruim 72 procent werkzaam denkt te zijn voor Defensie

Figuur 2
Beschikbare reservisten
in een Artikel 5-scenario

gedurende een Artikel 5-scenario. Opvallend is dat slechts 10 procent van de bedrijfseigenaren het eigen werk als vitaal ziet. Dit betekent dat een significant deel van de bedrijfseigenaren het eigen werk niet als vitaal ziet, maar toch verwacht voor het bedrijf te blijven werken (en niet voor Defensie) in een Artikel 5-scenario. Dit impliceert dat reservisten met een eigen bedrijf andere belangen hebben om voor hun eigen bedrijf te werken, die niet direct ontstaan uit het bewaken van het voortbestaan van Nederland. Het behoud van het eigen bedrijf, geldt of een lage gevechtsbereidheid zijn voorbeelden van redenen die effect kunnen hebben op de perceptie van bedrijfseigenaren.

Zoals weergegeven in Figuur 2 is in totaal 59,3 procent van de reservisten beschikbaar voor Defensie tijdens een Artikel 5-situatie, omdat een significant deel een baan of bedrijf heeft in een vitale sector. Het valt op dat er een aantal verschillen zitten in de formele beschikbaarheid en de eigen perceptie van beschikbaarheid voor Defensie in geval van een grootschalig conflict, waar aandachtspunten liggen voor Defensie. In de conclusie en aanbevelingen wordt daar op in gegaan.

Andere sectoren die mogelijke vitaal worden verklaard

De Covid-19-crisis heeft laten zien dat de keuze kan worden gemaakt dat ook beroepen die geen deel uitmaken van een vitaal proces doorgang moeten vinden. In deze periode werden drie extra sectoren geïdentificeerd die doorgang moesten vinden: het onderwijs en kinderopvang, openbaar vervoer en media en communicatie ten behoeve van informatievoorziening.

Deze sectoren werden aanvullend vitaal verklaard en kregen de status cruciaal.¹⁴ In een toekomstige crisis of Artikel 5-scenario is het mogelijk dat een dergelijke keuze opnieuw gemaakt wordt en dat deze keuze effect heeft op de beschikbaarheid van reservisten voor Defensie. Van de reservisten met een baan is 9,8 procent werkzaam in een van deze cruciale

beroepen. Van de reservisten met een eigen bedrijf is dat 5,7 procent. Het overgrote deel van hen werkt in de sector onderwijs. Als deze sectoren in de toekomst wederom aanvullend vitaal verklaard worden, is nog eens 7,3 procent van het totale reservistenbestand niet beschikbaar voor Defensie. Daarmee zou de beschikbaarheid van reservisten uit kunnen komen op slechts 52 procent van het totale bestand.

Van de reservisten werkzaam voor Defensie is bovendien 8 procent student. Aan deze categorie is gevraagd wat zij verwachten te doen tijdens een Artikel 5-scenario. Ongeveer een derde verwacht de studie voort te zetten. Omdat het onderwijs tijdens de Covid-19-periode werd aangemerkt als cruciaal, volgt een onzekerheid of studenten inderdaad beschikbaar zijn voor Defensie in een Artikel 5-scenario. Als deze sector weer cruciaal zou worden verklaard, zakt de totale beschikbaarheid van reservisten tot 44 procent.

Conclusie en aanbevelingen

Om in te kunnen spelen op de toenemende dreiging en kans op een Artikel 5-scenario, is een schaalbare defensieorganisatie nodig en daarbij spelen reservisten een essentiële rol. De beschikbaarheid van reservisten vormt echter een probleem, dat onder andere voortkomt uit de mogelijke dubbelfuncties die zij bekleden. Het is mogelijk dat reservisten in hun primaire baan een vitaal beroep uitoefenen, terwijl ze ook als reservist een vitale bijdrage leveren voor Nederland. Uit dit onderzoek blijkt dat in totaal 59,3 procent van het reservistenbestand van Defensie beschikbaar is in het geval van een Artikel 5-situatie. Uitgesplitst van het totale bestand heeft 21 procent geen dubbelfunctie, 29,5 procent heeft een andere baan maar niet in een vitale sector en 8,8 procent heeft een eigen bedrijf buiten een vitale sector. Defensie zal geen beroep kunnen doen op de overige 40,7 procent. Mochten extra sectoren (zoals onderwijs) ook als cruciaal worden bestempeld, dan kan de beschikbaarheid van reservisten nog verder afnemen tot slechts 44 procent.

¹⁴ Rijksoverheid, *Overzicht cruciale beroepen tijdens lockdown (2020)*. Zie: <https://rijksoverheid.sitearchief.nl/#archive>.

Reservisten van het Korps Nationale Reserve oefenen inzet bij de bescherming van vitale infrastructuur

FOTO ANP, JEFFREY GROENEWEG

Om in de toekomst een uitspraak te kunnen blijven doen over de beschikbaarheid van reservisten, is het aan te bevelen een centrale administratie bij te houden van reservisten en de verkregen data uit dit onderzoek te gebruiken en bij te houden. Een mogelijkheid daartoe is om de zogenaamde matchingtool reservisten, in beheer bij het Bureau Reservisten, uit te breiden. De matching tool kan omschreven worden als een digitale kaartenbak met functies en cv's. Ook is het bij het maken van plannen essentieel dat op eenheidsniveau geïdentificeerd wordt welk personeel al dan niet beschikbaar is.

Dit artikel toont aan dat een aanzienlijk deel van de reservisten niet beschikbaar is voor Defensie tijdens een Artikel 5-scenario. Defensie kan daar bij de werving van reservisten rekening mee houden op een aantal manieren. Ten eerste kan Defensie er bij het bepalen van het benodigde aantal reservisten van uitgaan dat een groot deel niet beschikbaar is. Dit betekent dat Defensie ongeveer 40 procent meer reservisten moet werven dan het benodigde aantal, maar dit is waarschijnlijk niet haalbaar.¹⁵ Een meer reële optie is dat Defensie tijdens de werving de aandacht richt op reservisten die niet werkzaam zijn in een vitale sector. Een reservist kan wisselen van baan en van sector, maar toch is dit een effectief sturingsmechanisme dat Defensie kan toepassen. Om meer beschikbare reservisten te werven kan Defensie bovendien de focus

leggen op studenten en mensen met een eigen bedrijf. Vooral studenten kunnen bereikt worden door actief te werven op scholen en universiteiten. Ervan uitgaande dat onderwijs niet vitaal wordt verklaard in geval van een Artikel 5-situatie, kan deze groep een belangrijke bijdrage leveren aan militaire processen.

Tot slot blijkt uit dit artikel dat een aanzienlijke groep reservisten weliswaar in een vitale sector werkzaam is, maar dat die groep zelf een andere perceptie heeft van de vitaliteit van die sector. Een mogelijke verklaring daarvoor is dat deze reservisten een baan hebben die niet bijdraagt aan het primaire proces van een vitale sector. Hierin ligt een kans voor Defensie. Reservisten die in een vitale sector werken, maar niet aan het primaire proces deelnemen, kunnen in een Artikel 5-scenario mogelijk beschikbaar worden voor Defensie. Hierover kan Defensie met werkgevers in gesprek om te zien of er toch een beroep gedaan kan worden op reservisten die een dubbelfunctie in een vitale sector hebben door hun Defensie-functie prioriteit te geven. Ook is het nodig, met name richting reservisten met een eigen bedrijf, om verwachtingen helder te maken over hun beschikbaarheid in het geval van een Artikel 5-situatie. ■

15 Als het doel van 20.000 reservisten behaald wordt, zijn er slechts 12.000 reservisten beschikbaar voor inzet voor Defensie. Om tot een beschikbaarheid van 20.000 te komen, is een reservistenbestand van 33.300 nodig. Dus er moeten niet 13.000, maar zelfs meer dan 26.000 reservisten geworven worden.

Communication & Engagement uitgelegd

‘Je gaat het pas zien, als je het doorhebt’¹

Jeanette de Weert en Monique van der Wal*

Eind 2020 richtte de Koninklijke Landmacht het ‘Wapen van de Informatiemanoeuvre’ op. Dit Wapen bestaat uit het Korps Inlichtingen & Veiligheid (I&V) en het Korps Communicatie & Engagement (C&E). De naam Communicatie & Engagement leidt weleens tot verwarring. Dit artikel maakt het vakgebied van C&E beter inzichtelijk. Het beschrijft hoe de beschikbare middelen binnen dit vakgebied bijdragen aan de NAVO-strategie en aan de visie en de gevechtskracht van de Nederlandse krijgsmacht. Militaire organisaties moeten verder kijken dan kinetische oorlogvoering en erkennen hoe belangrijk informatie en gedragsbeïnvloeding bij oorlogvoering zijn.

*Embleem van het Korps
Communicatie en Engagement
Prinses Ariane*

In militaire operaties verandert de manier van vechten voortdurend. Partijen vechten conflicten tegenwoordig niet alleen uit op het fysieke slagveld, maar ook in de virtuele wereld. Het gaat om meer dan alleen het gewapende conflict; het betreft ook activiteiten die onder de grens van fysiek geweld blijven, zoals beïnvloedingscampagnes via sociale media of het hacken van IT-systemen. Een strakke afbakening tussen oorlog en vrede vervaagt hiermee en zorgt ervoor dat verschillende partijen continu in competitie zijn en beïnvloeding overal plaatsvindt. De partijen bestaan niet meer alleen uit staten, maar ook uit niet-statelijke spelers.

De North Atlantic Fella Organization (NAFO) is een voorbeeld van een *social media*-beweging die zich toelegt op het bestrijden van Russische propaganda en desinformatie over de invasie in Oekraïne. Een ander voorbeeld is de invloed die de grote techbedrijven en hun eigenaren proberen uit te oefenen. In deze categorie speelt de satellietconstellatie 'Starlink' van SpaceX bijvoorbeeld een belangrijke rol in de oorlog in Oekraïne door daar te voorzien in internetverbinding.

In moderne conflicten waar de rol van informatie steeds belangrijker wordt, draait het steeds vaker om het beïnvloeden van gedrag. Dit is ook een speerpunt van het strategisch concept van de NAVO.² Hierin benadrukt het bondgenootschap het belang van het strategische gebruik van informatie. Het hoogste (politiek-strategische) niveau ontwikkelt hierbij een verhaallijn die richting geeft aan alle activiteiten en communicatie op alle niveaus van de NAVO. De strategische verhaallijn stuurt het gedrag van al het NAVO-personeel, zowel individueel als in groepen.

De boodschap is duidelijk: militaire organisaties moeten verder kijken dan kinetische oorlogvoering en erkennen hoe belangrijk informatie en gedragsbeïnvloeding bij oorlogvoering zijn.³ Gedragsbeïnvloeding sluit kinetische oorlogvoering niet uit: het toepassen van fysiek geweld zoals het gooien van een bom is ook een vorm van beïnvloeden. Dit leidt immers tot bepaald gedrag, bijvoorbeeld vluchten of overgave. Zowel

kinetische als niet-kinetische aspecten van oorlogvoering moeten daarom gecoördineerd en geïntegreerd worden uitgevoerd.

Ook de Nederlandse krijgsmacht is zich bewust van deze ontwikkelingen. In de afgelopen jaren zijn de *Nederlandse Defensie Doctrine*, de *Defensievisie 2035* en de *Beleidsvisie Informatiegestuurd Optreden* gepubliceerd.⁴ Deze documenten positioneren informatie steeds nadrukkelijker als strategisch middel voor de gevechtsvoering. Een van de resultaten hiervan is dat de Koninklijke Landmacht eind 2020 het 'Wapen van de Informatiemanoeuvre' heeft opgericht.⁵ Dit Wapen bestaat uit het Korps Inlichtingen & Veiligheid (I&V) en het Korps Communicatie & Engagement (C&E). Hierbij richt het Korps C&E zich specifiek op het bereiken van veranderingen in houding, attitude, percepties en de besluitvorming van groepen. Dit worden ook wel cognitieve effecten genoemd. Hoewel het Korps C&E organisatorisch onder de landmacht valt, kunnen alle krijgsmachtdelen gebruik maken van de capaciteiten van dit korps. De moedereenheid van het Korps C&E is het 1 Civiel en Militair Interactie Commando (1 CMI Co) in Apeldoorn.

De naam Communicatie & Engagement leidt weleens tot verwarring. Beide termen kunnen op verschillende manieren worden uitgelegd, wat het begrijpen van de rol en mogelijkheden die C&E biedt lastig maakt. Daarnaast bestaat er geen consensus over de interpretatie van overoepelende concepten zoals Informatiegestuurd Optreden (IGO) en Informatie Manoeuvre (IM). Wij lichten beide concepten in de sectie 'context' verder toe.

* Majoor Jeanette de Weert MA is Trainer&Onderzoeker Verdiepingscursus Militaire Ethiek bij de Faculteit Militaire Wetenschappen. Monique van der Wal is Kenniswerker bij het Joint Expertisecentrum Communication & Engagement.

1 Uitspraak van Johan Cruijff.

2 NATO, *NATO 2022 Strategic Concept* (2022).

3 Zie bijvoorbeeld: L. Boswinkel, M. Rademaker, S. Romansky, 'Information-based behavioural influencing in the military context', *The Hague Centre for Strategic Studies* (2022).

4 Ministerie van Defensie, *Nederlandse Defensie Doctrine* (Den Haag, 2019); Ministerie van Defensie, *Defensievisie 2035* (Den Haag, 2020); Ministerie van Defensie, *Beleidsvisie Informatiegestuurd Optreden* (Den Haag, 2023).

5 A. van Beveren, 'KL creëert Wapen van de Informatiemanoeuvre', *Landmacht 70* (2020) (10) 2. Zie: https://magazines.defensie.nl/landmacht/2020/10/02_wapen-van-de-informatiemanoeuvre.

Met dit artikel willen wij het vakgebied C&E beter inzichtelijk maken. We beschrijven hoe de beschikbare middelen binnen dit vakgebied bijdragen aan de NAVO-strategie en aan de visie en de gevechtskracht van de Nederlandse krijgsmacht. Eerst schetsen wij de context waarin C&E opereert. Daarna komen de kern van het vakgebied en de inzet ervan in het land-domein aan bod. Tot slot lichten we toe hoe C&E is geïntegreerd in bestaande militaire processen.

Een aantal belangrijke aspecten die C&E raken vallen buiten de scope van dit artikel. Deze aspecten hebben te maken met het concept van Informatie Manoeuvre in combinatie met de term beïnvloeding en wat dat met zich meebrengt. Denk hierbij aan de juridische en ethische aspecten die bij beïnvloeding komen kijken. Dit roept vragen op als: wie mag je beïnvloeden? En hoe? Hoe verhoudt zich dit tot een democratische rechtsstaat? Ze slechts kort vermelden doet deze aspecten geen recht, aangezien elk van deze onderwerpen genoeg stof biedt voor een eigen artikel.

Context

Sinds de NAVO-top in Madrid in 2022 heeft de NAVO vier kernprincipes geïntroduceerd voor haar doctrine: de *behaviour-centric approach*, de *manoeuvrist approach*, de *comprehensive approach* en *mission command*. Samen sturen deze principes het denken, handelen en plannen binnen militaire operaties, ongeacht de omstandigheden of het operationele niveau.⁶ Hoewel de principes relevant zijn voor elk optreden, zijn vooral de basisprincipes behaviour-centric, comprehensive en manoeuvrist approach sturend voor C&E.

Een behaviour-centric approach erkent dat houding en gedrag van mensen essentieel zijn om het gewenste einddoel te bereiken. Het benadrukt dat militaire organisaties verder moeten kijken dan alleen de vijand; het beïnvloeden van gedrag en percepties van verschillende doelgroepen staat centraal in zowel de planning als uitvoering van activiteiten.

Een comprehensive approach streeft naar een optimale samenwerking van politieke, militaire, en civiele capaciteiten en het informeren en beïnvloeden van doelgroepen om militaire doelen te bereiken.

Een manoeuvrist approach is de manier van denken die nodig is om effecten te bereiken die verandering van gedrag centraal stellen. Het richt zich op het verminderen van de wil om te vechten en het beïnvloeden van de besluitvorming van de tegenstander. Essentieel is het zelf nemen en houden van het initiatief. De eigen kracht en kwaliteiten zijn gericht op het vinden en uitbuiten van kwetsbaarheden van de tegenstander. Het vergt continu druk houden op de tegenstander en op onverwachte plekken en momenten toeslaan.

Het effectief inzetten van informatie is cruciaal om deze principes in de praktijk te brengen en militaire doelen te realiseren. De NAVO heeft daarom recentelijk verschillende doctrines op dit gebied herzien⁷ en vernieuwt momenteel de onderliggende doctrines voor Civil Military Cooperation (CIMIC) en Psychological Operations (PsyOps).⁸

Informatie

In militaire context kan informatie naar verschillende aspecten refereren. Allereerst als een van de vier machtsmiddelen van de staat. Dit zijn diplomatie, informatie, militaire middelen en economie (DIME). Informatie in deze context benadrukt de rol en het belang van doelgroepen, de publieke perceptie, en de invloed van informatie op besluitvorming. Informatie maakt gebruik van narratieven. Een narratief is de centrale verhaallijn en de boodschap die, in dit geval, een staat wil vertellen. Een narratief wordt gebruikt om de

⁶ NATO, *AJP-01 Allied Joint Doctrine* (2022), 77.

⁷ NATO, *The NATO warfighting capstone concept* (2022); NATO, *AJP-01 Allied Joint Doctrine* (2022); NATO, *AJP-10 Allied Joint Doctrine for Strategic Communications* (2023); NATO, *AJP-10.1 Allied Joint Doctrine for Info Ops* (2023); NATO, *AJP-10.3 Allied Joint Doctrine for Military Public Affairs* (2024).

⁸ NATO, *AJP-3.19 Allied Joint Doctrine for Civil-Military Cooperation* (2018, nieuwe versie verwacht in 2025); NATO, *AJP-3.10.1 Allied Joint Doctrine for Psychological Operations* (2014, nieuwe versie AJP-10.2 verwacht in 2025).

CIMIC richt zich op het opbouwen en onderhouden van netwerken in de civiele omgeving

FOTO MCD, MAURITS VAN HOUT

inzet van de vier machtsmiddelen op elkaar af te stemmen.⁹ Het politiek-strategische narratief geeft ook richting aan militaire acties en vormt de basis van strategische communicatie.

Ten tweede wordt het begrip informatie binnen het *joint function framework* van de NAVO gebruikt.¹⁰ Dit raamwerk combineert acht functies (middelen) binnen militair optreden om de manoeuvrist approach te operationaliseren en het gedrag en de houding van doelgroepen te beïnvloeden. Informatie is een van deze acht functies en ondersteunt commandanten in hun besluitvorming en operaties en daarnaast in het begrijpen en beïnvloeden van de informatie-omgeving, zodat zij de percepties, het gedrag en de besluitvorming van doelgroepen kunnen sturen.¹¹

Ten slotte kan informatie ook gebruikt worden als doel, middel en effector (iets wat een beoogd effect bereikt).¹² Informatie wordt als doel op zichzelf gebruikt als bron voor het inlichtingen-proces, ten behoeve van voorspellend vermogen,

beeldvorming en oordeelsvorming. Dit helpt bij het begrijpen van de omgeving waarin militaire operaties plaatsvinden. Informatie als middel wordt gebruikt ter ondersteuning van de commandovoering, zowel in de voorbereiding van als tijdens operaties. Informatie als effector, ten slotte, gaat om het inzetten van informatie om effecten te bereiken in de fysieke, cognitieve en virtuele dimensie gecombineerd met kinetische activiteiten. Deze drie pijlers vormen de bouwstenen voor Informatiegestuurd Optreden (IGO). De *Defensievisie 2035* en *Defensienota 2022* pleiten voor een gezaghebbende informatiepositie, geïntegreerde Command & Control, en het gebruik van informatie als een wapen binnen het concept van IGO.¹³

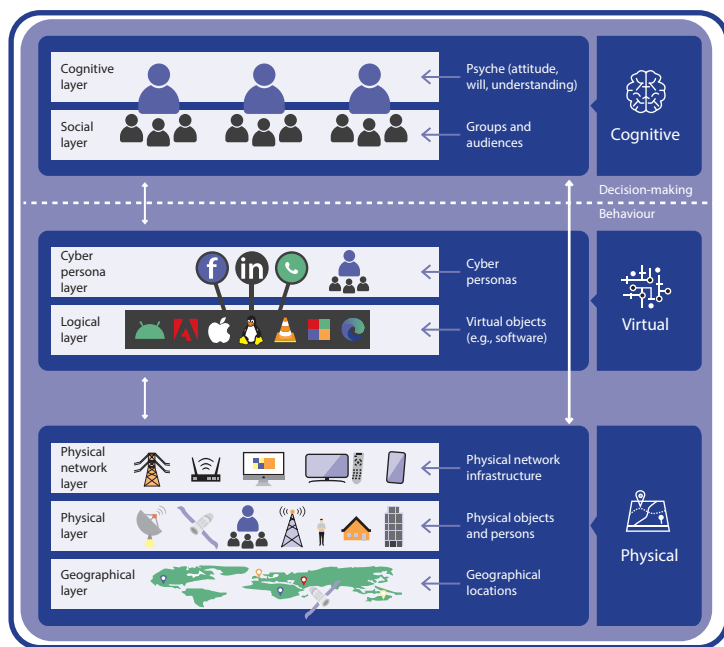
9 NATO, *AJP-01 Allied Joint Doctrine* (2022) 11.

10 Ibidem 105-106.

11 NATO, *AJP-10.1 Information Operations* (2023) 10.

12 Ministerie van Defensie, *Beleidsvisie IGO*, 3-4.

13 Ministerie van Defensie, *Defensievisie 2035*, 12; Ministerie van Defensie, *Defensienota 2022* (2022).

Figuur 1 Drie dimensies en zeven lagen van de informatieomgeving

Informatie Manoeuvre

Binnen de context van IGO is Informatie Manoeuvre een deelaspect. De term wordt momenteel alleen in het Verenigd Koninkrijk en Nederland gebruikt.¹⁴ Het combineert de termen informatie en manoeuvre en omvat het gebruik van informatie, naast kinetische middelen, om een tegenstander te beïnvloeden.¹⁵ Binnen Informatie Manoeuvre treedt C&E op als sensor (informatieverzamelaar), force multiplier (versterkt door het gebruik van informatie de inspanningen en effecten van andere eenheden) en (non-letale) effectenbrenger (die of datgene die het effect bereikt).

Peter Pijpers en Paul Ducheine omschrijven Informatie Manoeuvre als 'De capaciteit om een voordeel te behalen over tegenstanders door het gebruik van informatie als een bron om de tegenstander en zijn omgeving te beoordelen, om de tegenstanders informatieomgeving aan te grijpen en om informatie als een wapen te gebruiken om de cognitie van de doelgroepen te beïnvloeden. Dit alles met als doel om het denkproces en de autonome besluitvorming van de doelgroep te beïnvloeden.'¹⁶ Volgens Marije Timmer en Ducheine draait het bij Informatie Manoeuvre om richting en uitvoering geven aan activiteiten in alle dimensies van de informatieomgeving.¹⁷ In de volgende sectie leggen wij het begrip informatieomgeving verder uit.

De informatieomgeving en de drie dimensies

Om gedrag effectief te beïnvloeden, is een goed begrip van de informatieomgeving essentieel.¹⁸ Alhoewel de naam anders doet vermoeden bestaat deze omgeving uit meer dan alleen informatie; het omvat ook de mensen, organisaties en systemen die informatie ontvangen, verwerken en verspreiden. Binnen de informatieomgeving zijn de cognitieve, virtuele en fysieke dimensie te onderscheiden.¹⁹ Deze drie dimensies zijn weer onderverdeeld in zeven lagen. Figuur 1 illustreert de drie dimensies en de zeven lagen van de informatieomgeving.

De cognitieve dimensie is waar mensen gedachten en ideeën vormen en besluiten nemen. Dit vindt plaats in een sociale omgeving die deze gedachten en ideeën beïnvloedt. Denk hierbij aan psychologische en sociologische processen en cultuur. De virtuele dimensie is de digitale ruimte waar doelgroepen met elkaar communiceren en informatie uitwisselen. Dit omvat onder andere software, sociale media en andere digitale kanalen, maar ook de virtuele verpersoonlijking van de gebruikers. De fysieke dimensie omvat de geografische locaties waar mensen en middelen zich bevinden, evenals de infrastructuur en fysieke objecten die daarbij horen.²⁰ Dit is ook de dimensie waar fysieke gevechten plaatsvinden. De fysieke dimensie is tastbaar in de fysieke wereld, de virtuele en de cognitieve dimensie niet.

14 M. Timmer, 'Conceptual Manoeuvring: Examining the Interpretation of the Information Manoeuvre Concept within the Netherlands Ministry of Defence', *Master thesis* Faculteit Militaire Wetenschappen, (2022) 14.

15 Ministerie van Defensie, *Beleidsvisie IGO*, 17.

16 P.B.M.J. Pijpers en P.A.L. Ducheine, "If you have a hammer..." Reshaping the Armed Forces' Discourse on Information Maneuver', *Amsterdam Center for International Law* (2021) (12) 3.

17 M. Timmer en P.A.L. Ducheine, 'Conceptual manoeuvring: The interpretation of Information Manoeuvre within the Netherlands Ministry of Defence', *Militaire Spectator* 192 (2023) (11).

18 Joint Expertisecentrum Communication & Engagement, *C&E doctrinebulletin 004* (2024), 23.

19 NATO, *AJP-10 Strategic Communications*, 6-8.

20 JEC C&E, *C&E doctrinebulletin 004*, 24-26.

Activiteiten die in de virtuele en fysieke dimensie plaatsvinden beïnvloeden altijd de cognitieve dimensie. Het omgekeerde geldt ook: veranderingen in de cognitieve dimensie leiden tot ander gedrag in de fysieke en virtuele dimensie. De kracht van een concept als Informatie Manoeuvre is dat door beter gebruik te maken van de informatieomgeving een militair voordeel wordt behaald.

In het essay 'Identiteitscrisis: "Ik denk, dus ik ben"' benadrukken Roel Samson en Gwenda Nielen dat 'het noodzakelijk is om nu expertise, operationele concepten en capaciteiten te ontwikkelen die de cognitieve en virtuele dimensies benutten, van strategisch tot tactisch niveau.'²¹ Dit is precies waar C&E zich mee bezighoudt.

Communication & Engagement

C&E opereert binnen de informatieomgeving, met een sterke focus op de cognitieve dimensie. Daarbij richt C&E zich zowel op het civiele als het militaire domein en maakt het gebruik van alle drie de dimensies (cognitief, virtueel en fysiek) om de perceptie, houding en gedrag van tegenstanders en andere relevante actoren te beïnvloeden. Dit draagt bij aan het behalen van politieke en militaire doelstellingen.

C&E bereikt dit allereerst door het plannen, integreren en uitvoeren van informatieactiviteiten.²² De focus ligt hierbij op het creëren van cognitieve effecten. Daarnaast draagt C&E bij aan het begrijpen van de operatieomgeving. Dit gebeurt door analyses, assessments en producten die worden gebruikt in plannings-, operatie-, inlichtingen- en targetingsprocessen. Als laatste integreert C&E civiele factoren in militaire operaties en maakt C&E civiel-militaire interactie ter ondersteuning van de militaire doelstellingen mogelijk.²³

De Nederlandse krijgsmacht gebruikt de benaming C&E momenteel op drie manieren.²⁴ Het is de Nederlandse benaming van de functionele clustering van Strategische Communicatie (StratCom), Informatie Operaties (Info Ops), Psychologische Operaties (PsyOps), Militaire Public Affairs (MilPA) en Civiel-Militaire samen-

werking (CIMIC). Daarnaast is het de aanduiding van het kennisdomein C&E waar acht materie-deskundigheidsgebieden onder vallen (zie kader en Figuur 2). Ten derde gaat het om Communication & Engagement als concept (C&E-optreden in militaire operaties).

Binnen de NAVO is StratCom verantwoordelijk voor het bedenken, plannen en uitvoeren van alle NAVO-activiteiten vanuit het besef dat informeren en het beïnvloeden van de perceptie, houding en gedrag van doelgroepen essentieel is.²⁵ StratCom richt zich op de verticale afstemming van narratieven en informatie-activiteiten, zodat eenheden op verschillende niveaus in de organisatie (strategisch, operationeel en tactisch) in samenhang werken aan gemeenschappelijke doelen. Info Ops richt zich op de horizontale afstemming van de informatie-activiteiten en narratieven. Horizontaal betekent hier binnen hetzelfde niveau, bijvoorbeeld een brigade(staf). Info Ops coördineert militaire informatieactiviteiten (inclusief kinetische acties), zodat deze elkaar versterken en het maximale effect bereiken. Binnen StratCom zijn PsyOps en MilPA de communicatiecapaciteiten waarvan Info Ops de activiteiten direct aanstuurt. Daarnaast omvat Info Ops ook het afstemmen van andere activiteiten, zoals die van CIMIC en acties van gevechtseenheden. Engagement is een militaire activiteit die zowel C&E-personeel als niet C&E-personeel kan uitvoeren. In het laatste geval heeft C&E een ondersteunende rol. Specialistisch personeel en analisten/onderzoekers op cultureel- en gedragsgebied spelen daarnaast een belangrijke rol. Zij verrichten onderzoek, analyseren en beoordelen deze informatie en adviseren commandanten en ander C&E-personeel.²⁶

21 R. Samson en G. Nielen, 'Identiteitscrisis: "Ik denk, dus ik ben"', *Militaire Spectator* 189 (2020) (9) 7.

22 De NAVO definieert informatieactiviteiten als: 'Activities performed by any capability or means, focused on creating cognitive effects.'

23 JEC C&E, *C&E doctrinebulletin* 004, 13.

24 Ibidem, 12.

25 NATO, *AJP-10 Strategic Communications* (2023), xvii.

26 JEC C&E, *C&E doctrinebulletin* 004, 29-57.

Materiedeskundigheidsgebieden C&E

Strategic Communications

StratCom integreert communicatiecapaciteiten en de Info Ops-functie met andere militaire activiteiten om de informatie-omgeving te begrijpen en te beïnvloeden ter ondersteuning van strategische militaire doelen en doelstellingen. Daarmee is StratCom een tool van het hoogste niveau om er voor te zorgen dat de hele organisatie van hoog tot laag hetzelfde narratief uitdraagt.

Information Operations

Info Ops is een staffunctie die de richting en begeleiding van StratCom coördineert en integreert door middel van het analyseren, plannen en integreren en beoordelen van informatieactiviteiten.

Civil Military Cooperation

CIMIC levert het begrip van de civiele omgeving en faciliteert en voert acties uit met civiele en niet-militaire actoren gericht op het behalen van (strategische) militaire doelstellingen. Het draait om het begrijpen van de civiele aspecten van een operatiegebied en het bevorderen van interactie tussen militaire en civiele partijen. Dit helpt om missies uit te voeren en militaire doelen te bereiken, of het nu gaat om vreedstijd, crises of conflicten.

Psychological Operations

PsyOps is de communicatiecapaciteit die geplande activiteiten uitvoert met behulp van diverse communicatiemiddelen en andere methodes om percepties, houdingen en gedrag van goedgekeurde doelgroepen te beïnvloeden. Dit draagt bij aan het behalen van militaire doelstellingen.

Military Public Affairs

MilPa is verantwoordelijk voor het uitdragen van militaire doelstellingen en acties door tijdig nauwkeurige en waarheidsgetrouwe informatie over te brengen aan zowel interne als externe doelgroepen.

Engagement

Engagement is elke vorm van menselijke interactie gericht op het overbrengen van berichten en boodschappen en het vergaren van informatie binnen de militaire context.

Behavioural understanding

Behavioural understanding onderzoekt en genereert inzichten in en begrip van de specifieke factoren die perceptie, houding en gedrag van groepen mensen bepalen. Daarnaast voorziet behavioural understanding commandanten van advies over de beïnvloeding van gedrag op basis van wetenschappelijke methodes en technieken.

Cultural understanding

Cultural understanding richt zich op het begrijpen van de culturen in een operatiegebied en de implicaties daarvan voor de operatie. Daarnaast voorziet cultural understanding commandanten van advies op deze aspecten en het ondersteunt het ontwikkelen van een effectieve operationele strategie. Ook verhoogt het de effectiviteit van engagementactiviteiten door te adviseren over de gepaste wijze van cross-cultural communicatie.

De definities van de acht materiedeskundigheidsgebieden van het kennisdomein C&E

C&E-optreden in het landdomein

De inzet van C&E-capaciteiten vindt Defensie-breed en in alle domeinen plaats (maritiem, land, lucht, cyber en space). In dit artikel ligt de focus op het landdomein, omdat de meeste doelgroepen zich op het land bevinden en dit domein daardoor het meest geschikt is om C&E-capaciteiten te illustreren. Bovendien is het C&E-optreden in het landdomein het meest uitgewerkt.

Operaties in het landdomein vinden plaats binnen verschillende operatiethema's. Die

omvatten een bundeling van militaire operaties met een gemeenschappelijk strategisch doel, binnen een specifieke tijd en geografische context.²⁷ Deze thema's zijn *warfighting*, *security*, *peace support* en *peacetime military engagement*. Binnen elk thema vinden tactische operaties plaats, zoals offensieve, defensieve en stabilisatieoperaties. De operaties bestaan weer uit verschillende tactische activiteiten.²⁸

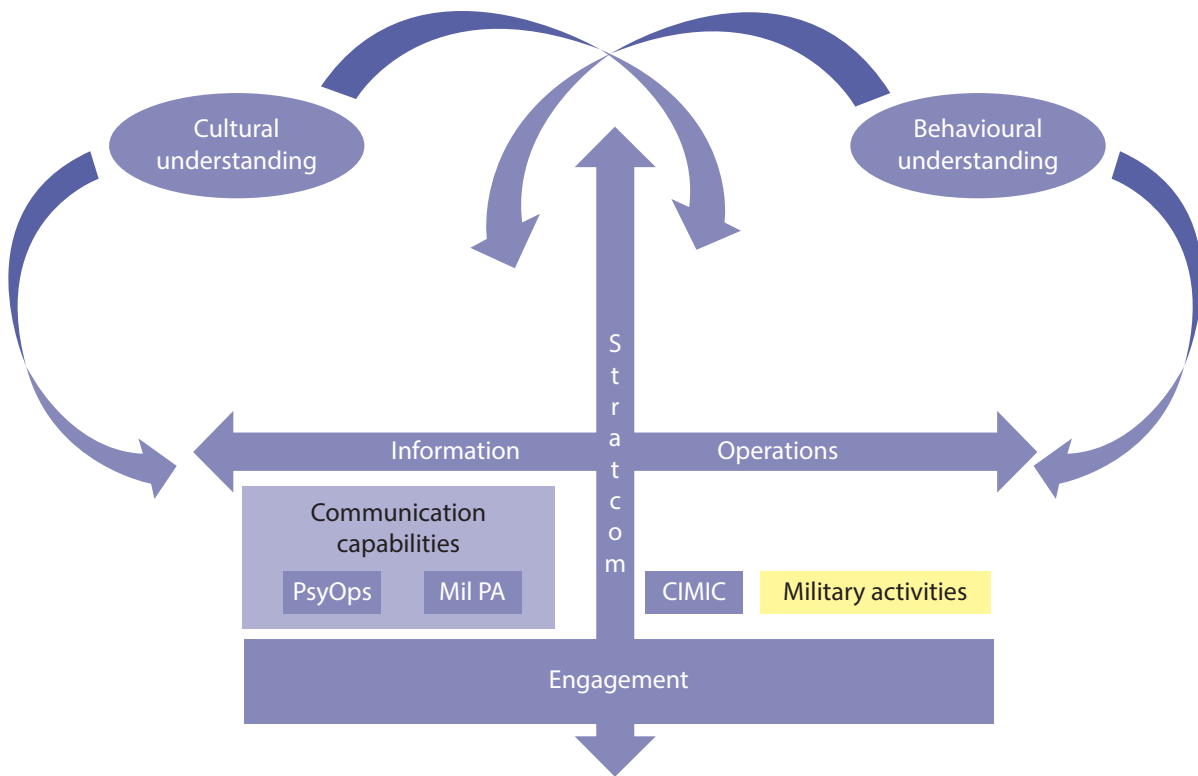
Figuur 3 toont de relatie tussen operatiethema's, tactische operaties en tactische activiteiten op een schaal van vrede tot oorlog. Het laat zien dat alle soorten operaties en activiteiten in elk operatiethema voorkomen, maar dat de focus verschilt per thema.²⁹ C&E speelt een rol bij alle operatiethema's, tactische operaties en tactische activiteiten.³⁰

27 Land Warfare Centre, *Handbook Tactical Operations LAND-CA-01*, 1-10.

28 LWC, *Handbook Tactical Operations*, 2-4.

29 Ibidem, 2-5.

30 JEC C&E, *C&E doctrinebulletin 004*, 72.

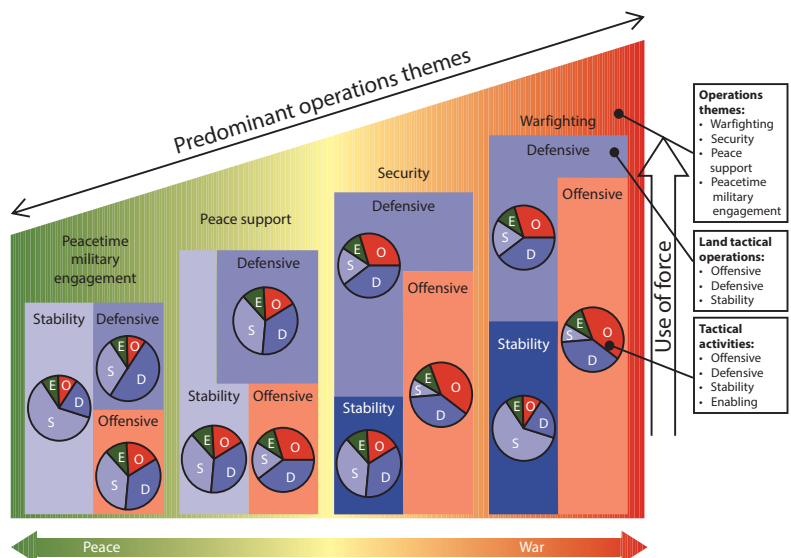
Figuur 2 Samenhang tussen materiedeskundigheidsgebieden C&E

In het volgende deel beschrijven wij de inzet van C&E capaciteiten, met een focus op het operatiethema *warfighting*.

Strategic Communications (StratCom)

StratCom ondersteunt commandanten door een helder, onderbouwd verhaal te bieden voor het uitvoeren van een operatie. StratCom geeft richting aan militaire operaties door het formuleren van een narratief, bijbehorende boodschappen en doelgroepen. Daarnaast kan StratCom zich richten op het verminderen van steun voor tegenstanders en het behoud van eigen steun door eerdere successen te benadrukken of toekomstige operaties te legitimeren.³¹

Het StratCom-proces begint op het politiek-strategische niveau waarna een vertaling plaatsvindt naar operationeel-tactisch niveau. C&E-personeel zorgt ervoor dat de militaire activiteiten in lijn zijn met het narratief. Een voorbeeld is de NAVO-aanwezigheid in Litouwen, waar de boodschap *Deterrence and Assurance* centraal staat. De aanwezigheid van Nederlandse

Figuur 3 Relatie tussen de operatiethema's, tactische operaties en tactische activiteiten op een continuüm van vrede tot oorlog

31 Ibidem, 75-76.

eenheden benadrukt NAVO's eenheid en steun. C&E-personeel zorgt ervoor dat alle activiteiten in Litouwen consistent bijdragen aan de boodschap dat de NAVO het grondgebied van Litouwen kan en zal verdedigen, met als doel afschrikking van tegenstanders. De activiteiten bestaan uit het houden van oefeningen in het Baltische land, de *(social) media posts* richting Nederland en Litouwen, gesprekken met lokale overheden en bevolking, en advies over de *Presence, Posture and Profile* (PPP) van de NAVO-troepen. PPP is een belangrijk onderdeel van elke militaire operatie. Het gaat hierbij om de aanwezigheid (*presence*), de houding (*posture*), en het profiel van de militaire eenheid (*profile*). De aanwezigheid van troepen in een gebied vertelt iets over de hoeveelheid beschikbare middelen of over hoe belangrijk een gebied is. Hoe de troepen zich gedragen zendt ook een boodschap: hebben zij een agressieve houding of zijn ze benaderbaar? Zijn ze licht of zwaar-bewapend? Dit kan tot uiting komen in wat voor en hoe zij hun wapen dragen of door het dragen van een zonnebril en helm. Het profiel gaat over welke troepen er worden ingezet en hoe zij bekend staan: zijn het elitetroepen of gewone infanterie? Wat is hun reputatie?

Combat Camera Teams vallen ook onder Strat-Com. Deze teams leggen beelden vast op foto en video. Deze content gebruikt PsyOps bijvoorbeeld om vijandelijke propaganda te ontcrachten en MilPA voor publieke communicatie.

Info Ops

Info Ops-personeel bedenkt beïnvloedingscampagnes die bijdragen aan het bereiken van de te behalen effecten van de militaire operatie. Zij synchroniseren en monitoren de bijbehorende informatieactiviteiten tijdens de planings- en uitvoeringsfase van operaties. Daarnaast adviseren zij in het targetingproces over kinetische en non-kinetische doelen.

Stel dat een brigade een vijand in een dorp wil aangrijpen, maar dat er nog burgers aanwezig zijn. Een eerste stap is dan om te kijken of het fysiek aangrijpen van de vijand de enige en beste

manier is om militair voordeel te behalen. Een tweede stap is om te bezien welke alternatieve methoden, zoals demoralisatie of deceptie, effectief zijn om de vijand te neutraliseren zonder schade aan burgers of infrastructuur. Andere opties zijn de bevolking bewegen het dorp te verlaten of om ze goed voor te bereiden op de aanval.

CIMIC

CIMIC richt zich op het opbouwen en onderhouden van netwerken in de civiele omgeving. Liaisonofficieren onderhouden contact met overheidsinstanties (zoals politie en burgemeesters), civiele organisaties, internationale organisaties en hulporganisaties. Binnen deze netwerken kan er informatie gedeeld worden zodat de partijen in staat zijn om effectief te reageren op situaties. Bijvoorbeeld het voorbereiden van burgers op gevechtsacties, het evacueren van bevolkingsgroepen, of het inventariseren welke middelen er beschikbaar zijn binnen civiele organisaties, bijvoorbeeld transportcapaciteit voor goederen- en/of personenvervoer, medische hulp of voedsel. Hierbij houdt CIMIC uiteraard rekening met de operationele veiligheid.

Na gevechtsacties kunnen CIMIC-teams *Battle Damage Assessments* opstellen om inzicht te krijgen in schade aan infrastructuur, burger-slachtoffers en de benodigde basisbehoeften in het gebied. Ze bekijken de invloed hiervan op de militaire operatie, maar ook de mogelijkheden voor andere civiele partijen om hierop te handelen. CIMIC kan ook zelf bijdragen aan wederopbouw. Hiervoor beschikken zij over *Functional Specialists* – militairen met expertise op gebieden zoals techniek of economie – die een waardevolle rol spelen in operaties.³² In NAVO-landen zoals Litouwen ondersteunt CIMIC ook *Host Nation Support* of Nationale Operaties.

PsyOps

PsyOps voert communicatieactiviteiten uit die gericht zijn op het demoraliseren van vijandelijke troepen, het inzetten van deceptie en het beïnvloeden van doelgroepen. Voor het beïnvloeden van specifieke doelgroepen is in NAVO-verband vooraf toestemming nodig vanuit

32 Ibidem, 81-83.

Militairen op patrouille kunnen Soldier-Level Engagement uitvoeren, bijvoorbeeld informele gesprekken met de lokale bevolking

FOTO MCD, EVA KLIJN

de North Atlantic Council (NAC). De NAC is het hoogste politieke bestuursorgaan van het bodgenootschap. PsyOps stemt via Info Ops-activiteiten af met andere effectenbrengers, zoals Cyber (en) Elektromagnetische Activiteiten (CEMA). De PsyOps-teams maken gebruik van zowel klassieke methoden als moderne technologieën. Traditionele middelen omvatten persoonlijke gesprekken, radio-uitzendingen, dummies (zoals opblaasbare tanks), leaflets en luidsprekeroperaties. Meer moderne technieken zijn drones, sociale media en internet.

Een voorbeeld is het gebruik van drones of vliegtuigen om leaflets te verspreiden boven vijandelijke linies met informatie over hoe troepen zich kunnen overgeven. Ook kunnen drones en vliegtuigen burgers in bezette of vijandelijke gebieden bereiken. Dit kan ook met pushberichten via internet of gsm's. Verder kan PsyOps luidsprekers inzetten om de vijand te misleiden over troepenbewegingen of om burgers te informeren, bijvoorbeeld door aanwijzingen te geven over evacuatie routes of noodmaatregelen. PsyOps speelt daarnaast een cruciale rol in het tegengaan van vijandelijke propaganda, desinformatie en misinformatie.³³

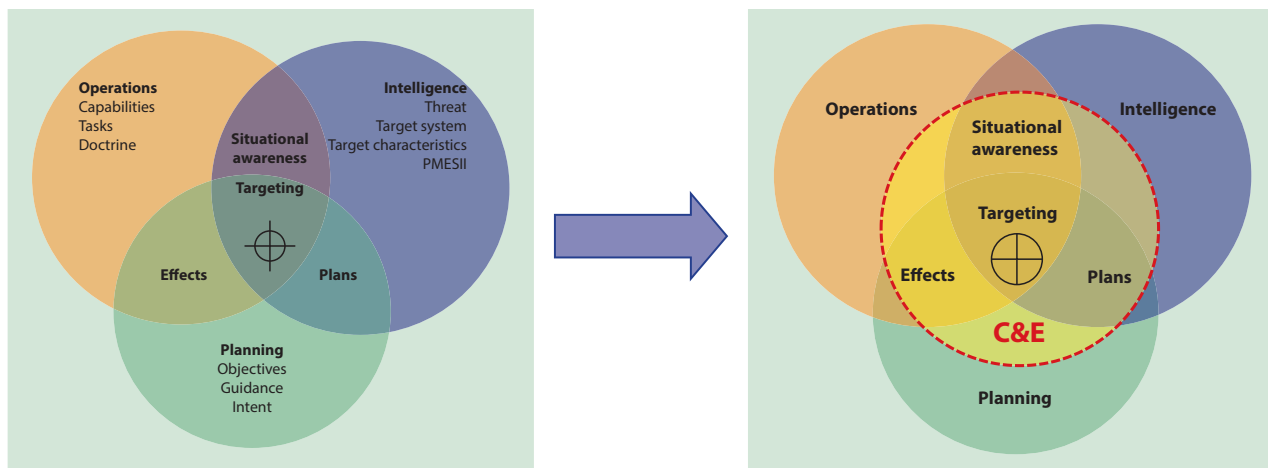
MilPA

MilPA richt zich op communicatieactiviteiten om de steun van het thuisland te behouden en verschillende doelgroepen in het operatiegebied te informeren, in lijn met de communicatiestrategie van de operatie. MilPA ontwikkelt diverse *Public Affairs*-producten, zoals nieuwsberichten, social media posts en achtergrondartikelen, en verspreidt deze via beschikbare middelen. Bovendien coördineert MilPA-personeel externe communicatie door het opstellen van *soldiers cards* en *media lines* voor militairen. Ze begeleiden ook journalisten en adviseren commandanten over mediabeleid of treden op als woordvoerder.

MilPA draagt bij aan het uitleggen en verantwoorden van militaire activiteiten, het benutten van successen, en het informeren van civiele doelgroepen over toekomstige gebeurtenissen in hun omgeving. Vaak gebeurt dit in samenwerking met lokale media, zoals televisie en radio. De uitvoering van MilPA is afgestemd op het StratCom-raamwerk en gesynchroniseerd met Info Ops.³⁴

33 Ibidem, 79-81.

34 Ibidem, 77-79.

Figuur 4 Kernprocessen binnen de krijgsmacht. De gele cirkel geeft de positie van C&E weer. Deze overlapt met de andere processen en toont de integraliteit van C&E met deze processen

Engagement

Engagement heeft twee aspecten: *Key Leader Engagement* (KLE) en *Soldier-Level Engagement* (SLE). KLE is zorgvuldig gepland en gericht op hoge of invloedrijke functionarissen die controle hebben over gebieden die van strategisch belang zijn. Dit gebeurt vaak op nationaal niveau. Bij deze gesprekken bereidt een C&E-functionaris de inhoud voor, inclusief achtergrondinformatie over de betrokken persoon, gedragsanalyses en gewenste effecten. Meestal voert een hogere commandant deze gesprekken.

Leden van militaire eenheden kunnen tijdens patrouilles of andere activiteiten zowel gepland als ongepland een SLE uitvoeren. Dit omvat bijvoorbeeld informele gesprekken met de lokale bevolking. Militairen kunnen hierbij gebruik maken van de soldiers cards die door MilPA zijn verstrekt, of advies inwinnen bij C&E-personeel.³⁵

C&E in processen

C&E draagt bij aan verscheidene (kern)processen binnen de krijgsmacht, zoals het planningsproces, het operatieproces, inlichtingenproces en *targeting* (zie Figuur 4).

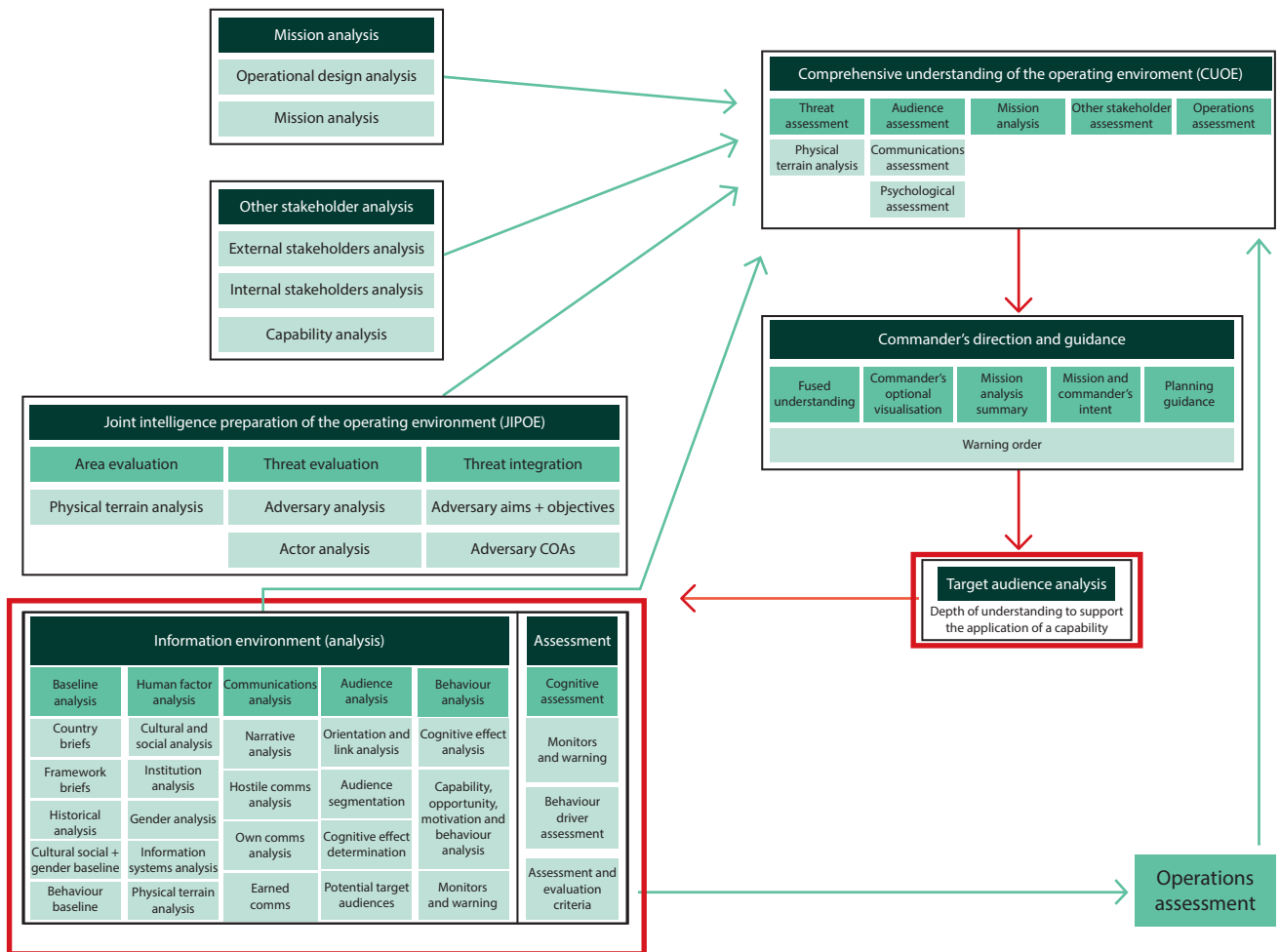
StratCom en Info Ops zijn volgens de doctrine vanaf het begin betrokken bij het planningsproces. Zij helpen bij het definiëren van gewenste effecten en vergroten de kans op succes voor het bereiken van deze effecten. Integraliteit is hierbij het sleutelwoord, hoewel dit in de praktijk nog niet altijd volledig is geborgd. Dit komt onder andere door verzuiling tussen diverse vakgebieden en specialismen. In de volgende secties bespreken wij de rol van C&E binnen het inlichtingenproces en targeting.

Inlichtingenproces en C&E

De manier waarop C&E- en inlichtingenpersoneel (Inlichtingen & Veiligheid, I&V) informatie verzamelen en gebruiken is verschillend. I&V richt zich op het verzamelen van gegevens om deze te analyseren en om te zetten in bruikbare inlichtingen die beslissingen ondersteunen. Voor hen is informatie zowel het doel als het middel. C&E verzamelt informatie echter om deze actief in te zetten als instrument om invloed uit te oefenen (als effector), bijvoorbeeld om de tegenstander te misleiden of gedrag te beïnvloeden. Bij C&E is informatie ook een wapen.

C&E levert waardevolle inzichten die bijdragen aan het algehele beeld van de operatieomgeving. C&E verzamelt andere informatie dan I&V waardoor een completer beeld ontstaat. Hoe completer het beeld, hoe beter commandanten en teams begrijpen wat er speelt in de omgeving

35 Ibidem, 83-84.

Figuur 5 Overzicht processen en producten die leiden tot een CUOE

en hoe zij hier op kunnen inspelen. Dit gezamenlijke beeld heet de *Joint Intelligence Preparation of the Operating Environment* (JIPOE). De *Comprehensive Understanding of the Operating Environment* (CUOE) gaat over het zo volledig mogelijk begrijpen van de context. C&E-specialisten leveren onder andere de volgende bijdragen:

- doelgroepanalyses. Deze helpen te begrijpen wie beïnvloed moet worden en hoe;
- analyse van de informatieomgeving. Hiermee onderzoekt C&E hoe informatie en communicatie in te zetten om de gewenste effecten te bereiken;
- inzicht in cultuur en gedrag. Door rekening te houden met culturele en gedragsfactoren zijn militaire operaties beter afgestemd op de dynamiek in het operatiegebied;

- CIMIC-analyses en assessments. Deze richten zich op de civiele omgeving en de impact daarvan op de militaire operatie en omgekeerd;
- assessment van de uitgevoerde beïnvloedingscampagnes. Dit draagt bij aan het beoordelen van de gehele operatie.

Om het beeld van de operatieomgeving zo volledig mogelijk te krijgen, is het cruciaal dat I&V en C&E hun informatie delen en meer samenwerken. Momenteel gebeurt dit niet altijd, omdat de verantwoordelijkheid voor de verschillende producten in het proces verdeeld is over beide vakgebieden.

Een betere integratie van de beschikbare informatie zorgt ervoor dat informatie tijdiger en effectiever wordt gebruikt. De NAVO heeft stappen gezet om deze samenwerking te verbeteren. Ze combineert de analyse van de informatieomgeving (*Information Environment Analysis*) met traditionele inlichtingenprocessen, zodat alle kennis samenkomt. Dit gebeurt nu vooral op het niveau van NAVO-hoofdkwartieren. De NAVO raadt echter aan om deze aanpak ook op lagere niveaus, zoals brigades en divisies, in te voeren.³⁶

Figuur 5 maakt zichtbaar hoe de diverse processen en producten zich tot elkaar verhouden en gezamenlijk leiden tot de CUOE.³⁷ De producten die Info Ops bijdraagt zijn rood omkaderd aangegeven. CIMIC-analyse en assessment ontbreekt in deze afbeelding doordat de NAVO CIMIC doctrinair niet binnen Info Ops plaatst. Dat neemt niet weg dat CIMIC-producten een substantiële bijdrage leveren aan de CUOE. Voorbeelden van zulke producten zijn het *CIMIC Estimate*³⁸ en informatie over *Cross-Cutting Topics*.³⁹

Targeting en C&E

Targeting is het proces van het selecteren en prioriteren van doelen om daar de geschikte actie op af te stemmen, hierbij rekening houdend met operationele vereisten en capaciteiten.⁴⁰ Binnen de NAVO is het een joint proces tot op het operationele niveau.⁴¹ Nederland heeft dit proces ook op lagere niveaus

ingevoerd, door het *land tactical targeting process*.⁴² Targeting verbindt sensoren (informatie-verzamelaars), doelen (objecten, personen of groepen waarop acties worden gericht) en effectenbrengers (middelen die de actie uitvoeren). De neiging bestaat om bij targeting alleen te denken aan kinetische acties zoals bombardementen, maar niet-kinetische acties maken hier een even groot deel vanuit. Hoe je informatie gebruikt binnen targeting laat zich het beste uitleggen met behulp van de basis van communicatie. Daar heb je een zender, een boodschap en een ontvanger. De zender is dan de effectenbrenger, de boodschap (informatie) is de effector, en de ontvanger is het doel. Denk bijvoorbeeld aan MilPA die een social media-campagne gebruikt om met een bepaalde boodschap een doelgroep te beïnvloeden. Dit vraagt om een bredere kijk op targeting, waarbij de focus ook ligt op het beïnvloeden van de percepties, houding en het gedrag van mensen en groepen.

Het is belangrijk om rekening te houden met de verschillende tijd- en ruimtefactoren die verschillende acties nodig hebben. Op tactisch niveau kan de targetingcyclus kort zijn, zoals bij de *forward observer* en de artillerie. Bij niet-kinetische acties, zoals PsyOps- of CIMIC-activiteiten, is er soms meer tijd nodig om het effect te bereiken. Dit kan om een aanpak vragen die de inzet en het operatiegebied van de tactische commandant overstijgt. Daarnaast komt het in dit digitale tijdperk vaker voor dat effecten niet te beperken zijn tot het operatiegebied alleen. Daarom moet C&E-personeel op hogere niveaus bepaalde informatieactiviteiten al ruim van te voren starten en afstemmen. Dat neemt niet weg dat C&E-personeel op tactisch niveau ook in staat is om in korte tijd effectief te zijn, zoals bij luidsprekersoperaties of gesprekken met de lokale bevolking. C&E draagt verder bij aan het proces door het toevoegen van doelen aan lijsten zoals de *High Value Target List* (HVTL), waarop doelen met strategisch belang staan, of de *High Priority Target List* (HPTL), die zich richt op doelen die direct invloed hebben op een operatie. Deze doelen komen voort uit doelgroepenanalyses. Ten slotte brengt C&E belangrijke civiele zaken in kaart. Het gaat hierbij niet

36 M. Iven, L. Jasper en M. Rademaker, 'Cognitive effects in combined arms: a case-study of the division 2025', *The Hague Centre for Strategic Studies* (2023), 19.

37 NATO, *AJP-10.1 Information Operations* (2023) 49.

38 Een CIMIC Estimate is een continu proces dat doorlopen wordt door CIMIC-stafpersoneel om een up-to-date database bij te houden. Deze database is de basis voor alle CIMIC-activiteiten en draagt bij aan andere stafprocessen en producten.

39 CCT's zijn overkoepelende onderwerpen die bijdragen aan het NAVO-narratief dat de gehele populatie minimaal wordt beïnvloedt door conflicten en rampen. Deze onderwerpen borgen een genderperspectief in de planning en uitvoering van alle operaties die het bondgenootschap onderneemt. De onderwerpen zijn: Protection of Civilians (PoC); Children and Armed Conflict (CAAC); Cultural Property Protection (CPP); Women, Peace and Security (WPS); Conflict-related Sexual Violence (CRSV); Combating Trafficking in Human Beings; Sexual Exploitation and Abuse; and Building Integrity. Bron: NATO, *AJP-01 Allied Joint Doctrine* (2022) 63-64, Annex A & B.

40 LWC, *Handbook Tactical Operations*, 2-23.

41 NATO, *AJP-3.9 Allied Joint Doctrine for Joint Targeting* (Edition B, Version 1, 2021).

42 LWC, *Handbook Tactical Operations*, 2-26.

C&E oefent PsyOps, onder meer met luidsprekers. Deze kunnen in korte tijd effectief zijn op tactisch niveau

FOTO MCD, AARON ZWAAL

alleen over zaken die het humanitair oorlogsrecht beschermt, maar ook om plekken en infrastructuur die een nadelig effect op de missie hebben wanneer ze beschadigd of vernietigd worden. Deze staan op de *Non-Strike List* (doelen die niet aangevallen mogen worden).⁴³

Ter afsluiting

Door het belang van de rol van informatie, gedragsbeïnvloeding en de middelen die C&E hiervoor ter beschikking heeft voor het heden-daagse conflict te benadrukken, beoogt dit artikel bij te dragen aan een juiste beeldvorming en beter begrip van het jonge vakgebied Communication & Engagement. Voor de toekomst is het essentieel dat het C&E-vakgebied zich verder professionaliseert. Dit kan onder meer door de samenwerking binnen de defensieorganisatie met capaciteiten zoals I&V en CEMA te intensiveren, samenwerking met partijen buiten de organisatie te versterken en voldoende C&E-capaciteit in te brengen op alle organisatie-niveaus. Ondersteuning op beleidsniveau is nodig om deze integratie te borgen en voldoende middelen daarvoor beschikbaar te stellen.

Daarnaast is het van belang dat de krijgsmacht de C&E-capaciteiten en informatieactiviteiten volledig integreert in de diverse (kern)processen binnen de militaire organisatie. Hierdoor kan C&E de slagkracht van de krijgsmacht verder vergroten en bijdragen aan het behalen van strategische en operationele doelstellingen in de complexe operationele omgevingen van nu.

De eerste stappen in deze richting zijn reeds gezet, maar er is nog werk aan de winkel. Eind 2024 is er een studie vanuit de Kwartiermakersgroep InfoMan afgerond.⁴⁴ Het onderzoek richtte zich op het ontwikkelen van een concept voor het effectief gebruik van informatie voor geïntegreerd optreden op tactisch niveau. Deze studie beoogt onder andere meer duidelijkheid te verschaffen over de inzet van C&E-capaciteiten. Zo beschrijft de studie op welke manier I&V, C&E en CEMA gecoördineerd en samenhangend effecten kunnen brengen. ■

⁴³ NATO, *ACO Manual 86-1-1 CIMIC TTPS* (2022) 17.

⁴⁴ Kwartiermakersgroep InfoMan, Studierapport: 'Effectief gebruikmaken van informatie voor geïntegreerd optreden op tactisch niveau LvO.121, 'Denken en vechten in drie dimensies'' (2024).

INTERVIEW

Het dagelijkse werk van een UNTSO-waarnemer: vanaf het 'platform' de omgeving in de gaten houden op eventuele overtredingen of incidenten

FOTO DENNIS VAN DIJK

‘De Iraanse raketaanval op Israël was een gamechanger’

Interview met kolonel Dennis van Dijk

Han Bouwmeester en Maarten Katsman

Kolonel Dennis van Dijk was defensieattaché in Israël en later VN-waarnemer in dat land. Voor die laatste functie arriveerde hij in Jeruzalem kort voor de Hamas-aanval van 7 oktober 2023. Ook tijdens de Iraanse raket- en droneaanval van april 2024 verbleef hij in de Israëlische hoofdstad, die in die nacht onder vuur werd genomen. In gesprek met de *Militaire Spectator* vertelt hij genuanceerd over zijn uitgebreide ervaring, de moeizame positie van de VN en zijn beeld van de Israëlische krijgsmacht.

‘Ondanks alles is de IDF bijvoorbeeld de meest gemotiveerde krijgsmacht die ik ooit heb gezien.’

FOTO DENNIS VAN DIJK

Toenmalig minister van Buitenlandse Zaken Bert Koenders wordt ontvangen door de ambassadeur in Israël, Caspar Veldkamp (die nu minister van Buitenlandse Zaken is). Kolonel Dennis van Dijk (rechts) lichtte de minister in over de veiligheidssituatie in de regio

In de periode 2014-2018 was kolonel Dennis van Dijk als defensieattaché geplaatst in Tel Aviv. Naast deze functie in Israël had hij een mede-accreditatie voor Jordanië. 'De F-16's die in die tijd werden ingezet tegen Islamitische Staat vlogen vanaf een basis in Jordanië. Speciaal voor die missie was er een air-attaché gestationeerd in dat land, met wie ik veel contact had', zegt Van Dijk.

Behalve attaché voor Israël en Jordanië was Van Dijk tegelijkertijd militair adviseur voor de Nederlandse vertegenwoordiging in de Palestijnse Gebieden in Ramallah. 'Deze combinatie gaf een goed beeld van de regio. Omdat ik overal en bij iedereen kwam, had ik een brede blik vanuit alle invalshoeken. Dat was ook erg nuttig toen ik in september 2023 opnieuw in Israël werd geplaatst, maar dan onder VN-vlag.' Dat was als Senior National Representative bij de United Nations Truce Supervision Organization (UNTSO), waar Van Dijk de nationale verantwoordelijkheid droeg over een aantal militaire waarnemers.

De verschillende plaatsingen van Van Dijk in Israël en omgeving leveren een brede blik op de regio op. 'In Israël wordt je beeld gevormd door

de plek waar je zit. Er is sprake van gescheiden werelden, de verschillende vertegenwoordigers hebben elk hun eigen verantwoordelijkheidsgebied. Als defensieattaché in Tel Aviv en Jordanië en militair adviseur in Ramallah kon ik me vrij bewegen, ik zag de situatie vanuit verschillende perspectieven.'

Hij vervolgt: 'Het maakt iets uit of je alleen maar werkt met mensen in Israël zelf, of juist in de Palestijnse Gebieden, of dat je dagelijks door de checkpoints gaat en ziet hoe mensen behandeld worden. Dat vormt je beeld van het conflict.' Van Dijk benadrukt dat zijn persoonlijke mening over het Israëlijs-Palestijns conflict niet in een paar zinnen onder woorden gebracht kan worden. Wel stelt hij dat die mening na al zijn ervaring niet zozeer gewijzigd is, maar dat hij wel 'meer begrip heeft voor de positie van de verschillende kanten. Ik snap nu beter, van beide kanten, hoe de huidige situatie is ontstaan.' De kloof tussen de verschillende kampen is groot. 'Men is de verbinding met de andere partij helemaal kwijt', zegt Van Dijk. 'Het tragische is dat van beide zijden heel veel leed wordt veroorzaakt en dat men zich niet meer kan inleven in de andere kant.'

Van Dijk heeft gezien hoe de kloof is gegroeid vergeleken met zijn tijd als defensieattaché. Begin 2023 was hij op verkenning in Israël ter voorbereiding op de VN-uitzending. ‘Het was veel harder geworden, een trend die al begon in 2014-2018 en in de jaren daarna heeft doorgezet. De polarisatie tussen verschillende groepen is alleen maar verergerd, en alleen al het idee van een twee-statenoplossing lijkt verder weg dan ooit.’ Toen moest de volgende Gaza-oorlog dus nog komen.

Oorlog

Van Dijks VN-uitzending naar Israël verliep anders dan verwacht. Toen Hamas zijn aanval op 7 oktober 2023 begon, operatie Al-Aqsa Storm, zat Van Dijk net een week in Jeruzalem. Hij verbleef tijdens het introductieprogramma voor zijn VN-functie met een Finse collega in een hostel in de stad. ‘Om kwart over acht ’s ochtends kregen we bericht, van een collega-waarnemer in Syrië notabene, dat er iets aan de hand was in Israël. Er was nog niks te merken op dat moment, maar vijf minuten later klonk het alarm en ging het los.’ De aanval kwam als een schok en bleek voor de bevolking, die in Israël toch wel wat gewend is, intenser dan normaal. ‘De hoeveelheid raketaanvallen was ongekend, de Red Alert-app (een waarschuwingssysteem voor luchtdreiging, red.) liep vol met rode vakjes. Dat er tegelijkertijd sprake was van een grondaanval leidde tot paniek, ook in de hoofdstad. Men wist niet tot waar die aanval zich uitstrekte.’

Later werd pas duidelijk wat de omvang van de aanval was. ‘Jeruzalem ging in lockdown en werd een spookstad. Niemand vertrouwde elkaar meer en alles ging dicht. Men had geen idee wat er verder zou gebeuren. Het was oorlog.’ Toen werd ook duidelijk dat de Israëlische reactie keihard zou zijn. De impact van de aanval op 7 oktober is zo groot door een aantal factoren, analyseert Van Dijk: ‘Deze aanval kwam compleet onverwacht en toonde daarmee de kwetsbaarheid van Israël aan. Ten tweede ging het om een heel hoog aantal burgerslachtoffers, in dorpjes en op festivals. Maar het grootste trauma

‘VN-waarnemers zijn wellicht niet zo effectief als we zouden willen, maar wat zou er gebeuren als ze er helemaal niet zijn?’

zijn de gijzelaars. Het feit dat ze mensen verliezen is voor Israëliërs een enorme schok. De Tweede Libanonoorlog (2006 red.) is immers ook begonnen toen Hezbollah Israëlische militairen aanviel en ontvoerde.’

Overigens werd in Van Dijks periode als defensieattaché zo’n aanval door Hezbollah beschouwd als een van de meer realistische ‘worst-case scenario’s’ waar Israël rekening mee moest houden (los van een Iraanse nucleaire aanval). ‘Het scenario was: Hezbollah steekt de grens over, valt een Israëlisch dorp aan, neemt een aantal gijzelaars, hijst de vlag voor een tijdje en trekt zich dan weer terug over de grens.’ Dat is dus precies wat er gebeurde, maar dan uitgevoerd door Hamas. ‘Deze beweging stond op dat moment echter minder op de radar. De kwetsbaarheid die de Israëlische bevolking nu voelde was daarom heel groot.’

Voor een harde reactie op de Hamas-aanval is nog wel begrip op te brengen, maar het is de vraag hoe die het meest effectief is. ‘Iedereen snapt wel dat Israël deze dreiging voor eens en altijd wil wegnemen. Maar welk conflict heeft alleen maar een militaire oplossing?’, vraagt Van Dijk zich hardop af. ‘Volledige uitschakeling van Hamas behelst meer dan alleen de fysieke component. Dat betekent dat ook het gedachtegoed, de ideologie, moet worden uitgeschakeld. Hoe meer mensen er om het leven komen, hoe meer aantrekkingskracht dat gedachtegoed nog heeft.’

Gamechanger

Naast de bewegingen Hamas en Hezbollah heeft Israël te maken met statelijke vijanden. Iran springt daarbij het meest in het oog. ‘Iran wordt

gezien als leider van de “As van Verzet”, door zijn invloed op Hezbollah, Syrië en andere tegenstanders van Israël’, legt Van Dijk uit. Al die spelers hebben hun onderlinge spanningen en rivaliteiten. ‘Tot 2023 zag je vrijwel nooit dat de een de ander bijstaat, ondanks hun gemeenschappelijke doel’, zegt Van Dijk, ‘nu is het eigenlijk voor het eerst dat ze dat wel doen, dat bijvoorbeeld Hezbollah vrede in Gaza als voorwaarde stelt voor het beëindigen van haar eigen operaties.’

Omdat Iran op zoveel vlakken op de achtergrond betrokken is, beschouwen Israëliërs dat land als de echte vijand. Dat werd helemaal duidelijk toen Teheran in de nacht van 13-14 april 2024 een grote luchtaanval op Israël lanceerde. ‘Die Iraanse aanval was een gamechanger, ondanks de berichtgeving over succesvolle onderscheppingen en beperkte schade’, stelt Van Dijk. Bij ‘gewone’ raketaanvallen vertrouwt Israël op het Iron Dome-systeem, dat de meeste projectielen wel onderschept. ‘Maar de aanval door Iran in april was echt een ander verhaal. Op de grond in Israël voelde het wezenlijk anders dan de berichtgeving wilde laten geloven’, zegt de kolonel. ‘Na lancering in Iran passeren de raketten en drones immers andere landen voordat ze neerkomen in Israël, daar gaat wat tijd overheen. We konden daardoor op sociale media beelden volgen die mensen in Irak of Jordanië maakten van de overvliegende Iraanse zwerm. Het doet je wel wat, als je die zwerm in real-time op je af ziet komen, en vervolgens een deel ook neerkomt op de stad’, memoreert Van Dijk.

Niet alleen de hoeveelheid, ook het type projectielen maakte deze Iraanse aanval dreigender. ‘De “kachelpijpjes” die Hamas gebruikt kan Iron Dome makkelijk onderscheppen. Maar dit was serieus ander spul. De aanval duurde ongeveer drie kwartier en werd uitgevoerd met drones, kruisraketten en ballistische raketten. Hoewel de aanval omschreven werd als slechts “symbolisch”, raakte de Israëlische luchtverdediging er al door overbelast.’ Het is dan ook een teken aan de wand dat meerdere landen hebben bijgesprongen in de onderschepping, maar dat er desondanks nog genoeg projectielen Jeruzalem

bereikten. ‘Wat er nog binnenkwam was echt significant meer dan ik ooit heb gezien. Ik heb hier raketaanvallen meegemaakt, en eerder in Afghanistan, maar dit ging onder andere om kruisraketten. Je weet wat er gebeurt als die dichtbij inslaan...’ Ondanks de wat laconieke berichtgeving over de aanval reiken de Amerikanen onderscheidingen uit aan vliegers die Iraanse drones hebben neergehaald, ‘een teken dat de “beperkte” aanval toch wel serieus was’, aldus Van Dijk.

‘IDF: de meest gemotiveerde krijgsmacht’

Met al die vijanden om zich heen leunt Israël zwaar op zijn veiligheidsdiensten, en dat is te merken. ‘Er is natuurlijk veel te zeggen over het optreden van de IDF’, stelt Van Dijk. ‘Als defensieattaché heb ik stevige gesprekken gevoerd en ook kritiek geuit. Maar net als het conflict in het algemeen leg je dit niet in een paar zinnen uit.’ Van Dijk benoemt wel een paar punten over de Israëlische krijgsmacht vanuit verschillende invalshoeken. Zo is ‘ondanks alles de IDF bijvoorbeeld de meest gemotiveerde krijgsmacht die ik ooit heb gezien’, zegt de kolonel. ‘De Israëlische strijdkrachten zijn niet-expeditionair, ze richten zich volledig op de verdediging van hun eigen territorium.’ Zonder te oordelen over het optreden van de IDF is ‘hun motivatie bewonderenswaardig’, aldus Van Dijk. En daarbij is de inclusiviteit van de Israëlische krijgsmacht opmerkelijk: ‘Voor iedereen die wil dienen in de IDF wordt een plek gezocht. Dat geldt ook voor mensen met een verstandelijke of lichamelijke beperking. Mensen die geen Hebreeuws spreken kunnen een speciale opleiding volgen en zo alsnog instromen. Ook voor buitenlandse Joden zijn er opties. Zij kunnen ondanks hun andere nationaliteit de dienstplicht vervullen in Israël en daarna is het voor hen makkelijker om in dat land te blijven.’

De verwevenheid van de maatschappij en krijgsmacht is dan ook ongekend. ‘De IDF is een echte “people’s army” waarin alle lagen van de bevolking vertegenwoordigd zijn. Iedereen onderkent de urgentie en de noodzaak. Je merkt

Amerikaanse vliegers ontvangen een onderscheiding, het Distinguished Flying Cross, voor hun cruciale rol in het onderscheppen van de Iraanse raketaanval op Israël – een teken dat de 'beperkte' aanval toch wel serieus was

het ook als buitenlandse militair, uniformen worden alom gerespecteerd.' Overigens geldt dit niet helemaal als er VN-emblemen op het uniform zichtbaar zijn. 'De VN heeft een tamelijk slecht imago in Israël. Met name in Jeruzalem heerst een anti-VN-sentiment onder de bevolking en dat uit zich bijvoorbeeld in agressief rijgedrag ten koste van VN-voertuigen. Ik vind het juist wel leuk om het gesprek aan te gaan met die mensen', zegt Van Dijk.

De VN is zo breed aanwezig in Israël en omgeving met verschillende missies, zoals UNTSO, UNDOF, UNSCO (momenteel geleid door Sigrid Kaag) en UNSCOL (Jeanine Hennis-Plasschaert),¹ dat de effectiviteit van de organisatie moeilijk te

bepalen is. 'Door de grote verschillen moet je dat eigenlijk per missie bekijken. Los hiervan: VN-waarnemers zijn wellicht niet zo effectief als we zouden willen, maar wat zou er gebeuren als ze er helemaal niet zijn?', vraagt Van Dijk zich hardop af. 'Misschien is dit te positief gedacht, maar als een derde partij over de schouders meekijkt lopen ruzies toch net iets anders.' ■

¹ UNTSO is de United Nations Truce Supervision Organization. UNDOF is de United Nations Disengagement Observer Force. UNSCO staat voor United Nations Special Coordinator for Middle East Peace Process. UNSCOL is de United Nations Special Coordinator for Lebanon. Andere voorbeelden van VN-organisaties in de regio zijn UNIFIL (United Nations Interim Forces in Lebanon) en UNRWA (United Nations Relief and Work Agency for Palestine Refugees in the Near East).

Extreem geweld in Indonesië: definities, bronnen, conclusies

Gert Oostindie, Ben Schoenmaker en Frank van Vree*

In het maartnummer van de *Militaire Spectator* uit Benedict Janssen stevige kritiek op het onderzoek van KITLV-NIMH-NIOD naar het Nederlandse militaire optreden in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog.¹ Ten onrechte. Janssen interpreteert de gehanteerde definities verkeerd en schenkt onvoldoende aandacht aan de overtuigende kwalitatieve bewijsvoering voor de stelling dat de Nederlandse krijgsmacht tijdens de oorlog in Indonesië structureel extreem geweld toepaste. Een repliek van de onderzoek sleiding.

Benedict Janssen is uiterst kritisch over de resultaten van het onderzoeksprogramma Onafhankelijkheid, Dekolonisatie, Geweld en Oorlog in Indonesië, 1945-1959 (verder ODGOI), zoals neergelegd in de bundel *Over de grens*.² De conclusie van ODGOI was dat de Nederlandse krijgsmacht zich op structurele wijze schuldig heeft gemaakt aan het gebruik van extreem geweld. Kort gezegd stoort Janssen zich aan vermeende onduidelijkheid in de definities van 'extreem geweld' en 'structureel' en stelt hij dat het ontbreken van duidelijke definities, gekoppeld aan het ontbreken van harde cijfers, het trekken van geloofwaardige conclusies onmogelijk maakt.

Deze kritiek vraagt om een serieus antwoord. Janssen hoopt dat zijn analyse 'op zijn merites kan worden bekeken, en niet ten onder gaat in

een stammenstrijd' (blz. 179). Natuurlijk heeft hij recht op een weloverwogen reactie. Vandaar deze repliek. Die moet beginnen met de vaststelling dat Janssen belangrijke vragen stelt en dat zijn kritiek in zoverre hout snijdt, dat er in het vuistdikke boek *Over de grens* met een goed dozijn auteurs inderdaad meerdere, soms net iets anders verwoorde omschrijvingen van de termen 'extreem geweld' en 'structureel' te vinden zijn. Dat is niet helemaal onbegrijpelijk in een boek met meerdere auteurs. Maar niettemin: om conceptuele misverstanden te voorkomen hadden wij deze kwesties wellicht nog explicieter aan de orde moeten stellen. Daar staat tegenover dat de gebruikte omschrijvingen elkaar niet tegenspreken, dat wij (lees: de onderzoeksgroep) een goed onderbouwd antwoord hebben gegeven op onze hoofdvraag en dat de wijze waarop wij tot dit antwoord zijn gekomen is gebaseerd op een gedegen wetenschappelijke aanpak.

Eerst dan maar de hoofdvraag. In ODGOI, en dus ook in *Over de grens*, is geprobeerd om op basis van de bestaande historiografie en nieuw onderzoek een aannemelijke analyse te geven van de aard en de omvang van het Nederlandse militaire geweld, alsmede de verklaring daarvan. Zie *Over de grens* (blz. 17):

* Gert Oostindie is voormalig directeur van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde; Ben Schoenmaker is directeur van het Nederlands Instituut voor Militaire Historie; Frank van Vree is voormalig directeur van het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies.

1 Benedict Janssen, 'Geweld in de Indonesische Onafhankelijkheidsoorlog. Een beschouwing over het begrip "structureel" in *Over de grens*', *Militaire Spectator* 194 (2025) (3) 172-179.

2 Gert Oostindie, Ben Schoenmaker en Frank van Vree (red.), *Over de grens. Nederlands extreem geweld in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, 1945-1949* (Amsterdam, Amsterdam University Press, 2022).

Het onderzoek beoogt als gezegd een beschrijvende analyse en verklaring te bieden voor het Nederlandse militaire optreden in Indonesië, met ruime aandacht voor de historische, politieke en internationale context, almede voor de nasleep van de oorlog. Meer toegespitst gaat het om de vraag of extreem geweld van de Nederlandse krijgsmacht een structureel karakter had en zo ja, waarom dit dan plaatsvond, wie ervoor verantwoordelijk was en in hoeverre toentertijd en later voor dit geweld verantwoording is afgelegd.

Dat is een zeer brede hoofdvraag, vandaar ook dat het samenvattende werk *Over de grens* zo dik is geworden en dat OGDGOI nog een dozijn boeken over specifieke thema's opleverde. Hier hoeven wij ons echter alleen te bekommeren over 'de vraag of extreem geweld van de Nederlandse krijgsmacht een structureel karakter had'. Eerst dan de omschrijving van het begrip 'extreem geweld', zoals dat in het internationale wetenschappelijke debat wordt gehanteerd. Dit begrip wordt in de 'Tussenbalans' van *Over de grens* (blz. 107) gedefinieerd:

Met het analytische begrip 'extreem geweld' wordt enerzijds geweld aangeduid dat voor een belangrijk deel buiten directe reguliere gevechtssituaties werd toegepast tegen burgers of tegen al dan niet in het Indonesische leger dienende strijders die na hun gevangenneming of overgave werden ontwapend, doorgaans zonder directe militaire noodzaak of zonder duidelijk afgebakend militair doel. Anderzijds vonden vormen van extreem geweld ook plaats binnen reguliere gevechtsacties. Het ging dan vooral om de inzet van zware (maar ook lichte) wapens waarbij het risico op burgerslachtoffers te zeer werd veronachtzaamd.

In de Conclusie wordt het begrip 'extreem geweld', op grond van het bronnenonderzoek, verder uitgewerkt (blz. 445)

... als overkoepelend begrip, als aanduiding van geweld dat voor een belangrijk deel buiten directe reguliere gevechtssituaties, of in de

marge daarvan, werd toegepast. Dit geweld richtte zich tegen burgers of tegen militairen of strijders die na hun gevangenneming of overgave werden ontwapend, en vond doorgaans plaats zonder directe militaire noodzaak of zonder duidelijk afgebakend militair doel. Zulk geweld kon allerlei vormen aannemen, zoals marteling, executie zonder proces, mishandeling, verkrachting, plundering, gewelddadige represailles zoals het platbranden van kampongs en het neerschieten van burgers, of massadetentie. Extreem geweld vond ook plaats binnen reguliere gevechtsacties. Hierbij kon het bijvoorbeeld gaan om de inzet van zware maar ook lichte wapens, waarbij het risico op burgerslachtoffers werd veronachtzaamd of te zeer voor lief genomen, dan wel om gevechten of acties waarbij militairen intensiever en langduriger op aanvallers vuurden dan noodzakelijk was. Het begrip 'extreem geweld' fungeert dus primair om de wijze voor de oorlogvoering te beschrijven, maar opent tegelijk mogelijkheden de impact van het geweld op de slachtoffers en de politieke en morele dimensies – hoe moeilijk soms ook af te bakenen – van dit geweld in ogenschouw te nemen. Het waren immers deze vormen van geweld die indruisten tegen alles waar de toenmalige Nederlandse politieke en militaire leiders – zeker naar buiten toe – voor zeiden te staan, en die botsten met breed aanvaarde morele waarden, niet zelden ook van de daders zelf.

De keuze voor 'extreem geweld' betekende dat wij afstand deden van in eerder onderzoek gangbare termen (illegitiem geweld, excessief geweld, disproportioneel geweld, oorlogsmisdaden) als overkoepelende aanwijzende term. Een begrip als 'oorlogsmisdaden' valt onder het huidige recht onder deze bredere definitie van extreem geweld.

De volgende conceptuele kwestie betreft de term 'structureel'. Dit adjectief gebruiken wij in verbinding met 'extreem geweld', namelijk in de conclusie dat er sprake was van structureel gebruik van extreem geweld. 'Structureel' staat tegenover 'incidenteel'. Volgens Van Dale betekent het eerste 'niet veroorzaakt door toevallige omstandigheden', het tweede 'maar af

MENINGEN VAN ANDEREN

en toe voorkomend' of 'spaarzaam'. De betekenis van 'incidenteel' hebben we als bekend verondersteld. Wat wij wél uitlegden was het verschil tussen 'structureel' en 'systematisch' (blz. 30):

Wij sluiten ons aan bij de wijze waarop deze termen in de historiografie zijn gebruikt, in de zin dat het verschil tussen structureel en systematisch geen kwestie is van kwantiteit of frequentie, maar meer een kwestie van intentie. Systematische inzet van structureel geweld geschiedt met opzet, dat wil zeggen op bevel of met instemming van de hogere militaire en politieke leiding, terwijl bij structureel gebruik van extreem geweld sprake is van al dan niet stilzwijgend gedogen of onverschilligheid.

Janssen gaat in zijn kritiek op dit punt de fout in. Waar wij hier dus 'structureel' en 'systematisch' tegenover elkaar zetten met als criterium 'intentie', suggereert hij zonder enige grond dat wij het onderscheid tussen 'incidenteel' en 'structureel' niet maken op basis van frequentie maar op basis van 'gedogen of onverschilligheid' (blz. 174). We moeten concluderen dat Janssen onze teksten niet zorgvuldig heeft gelezen. Hoe dan ook vervalt hiermee de relevantie van zijn aanklacht dat ons begrippenapparaat 'verwarrend' was. Er is overigens evenmin grond voor de verwondering waarmee hij vaststelt (blz. 174) dat individuele onderzoekers het begrip 'structureel' wél verbonden aan frequentie: dat deden wij allemaal, van meet af aan.

Janssens andere punt betreft de bewijsvoering en dan in het bijzonder het gebrek aan kwantificering van concrete voorbeelden van extreem geweld, zoals executies, martelingen of platgebrande dorpen. 'Show me the evidence', smeekt hij (blz. 179), maar in feite werpt hij ons vooral voor de voeten dat we te sterke conclusies trekken op basis van gebrekkige data. Eerst maar dat laatste. Janssen citeert meerdere passages waarin wij zelf duidelijk maken dat wij niet de illusie willen wekken tot een betrouwbare kwantificering van het aantal slachtoffers van Nederlands – en overigens ook Indonesisch – militair geweld te kunnen komen. Integendeel

zelfs. Het gebrek aan bronnen, de partijdigheid van de bronnen, het verhullende taalgebruik, de interpretatieproblemen en de onmogelijkheid steeds harde grenzen te trekken (bijvoorbeeld tussen proportioneel en disproportioneel geweld in militaire confrontaties) hebben ons doen concluderen dat precieze cijfers over het voorkomen van verschillende vormen van extreem geweld dan wel het toedekken ervan niet te geven zijn. In het internationaal-vergelijkende hoofdstuk van *Over de grens* laten de auteurs overigens nadrukkelijk zien dat dit voor Brits en Frans extreem geweld net zo goed geldt (blz. 393-397). Alleen voor specifieke situaties of vormen van geweld zoals de duizenden executies in Zuid-Sulawesi en vergelijkbare aantallen 'verdwijningen' in de Slag om Algiers van 1957 zijn enigszins betrouwbare cijfers voorhanden. Door de kwantitatieve beperkingen expliciet te benoemen laten wij zien een *confirmation bias* te willen vermijden; wij blijven dan ook verre van het (opwaarts) 'extrapoleren' van de cijfers van de Nederlandse krijgsmacht over Indonesische slachtoffers. Grote terughoudendheid dus ten aanzien van kwantificering, maar dat betekent niet dat er op basis van onze bevindingen en een meer kwalitatieve bewijsvoering geen conclusies kunnen worden getrokken. Zie *Over de grens*, blz. 473:

Een ook maar enigszins precieze becijfering is niet te geven, maar in de talrijke en diverse bronnen zijn wel overtuigende bewijzen en aanwijzingen te vinden dat vele vormen van extreem geweld structureel werden uitgeoefend door eenheden van de KL, het KNIL en de Mariniersbrigade – zo goed als dat ook gebeurde aan Republikeinse zijde.

Onze conclusie luidt dat de wél beschikbare en betrouwbare bronnen duidelijke *patronen* laten zien, die onomstotelijk wijzen op een structureel, en waar het de inlichtingendiensten en speciale troepen betreft zelfs intentioneel, dus systematisch, gebruik van extreem geweld. Dat geweld werd, blijkens talloze citaten en verwijzingen in *Over de grens* en de andere door ODGOI-onderzoekers gepubliceerde boeken, door de militaire en politieke leiding gedoogd: zo ontstond een cultuur van straffeloosheid. Dat is

precies wat de conclusie van het onderzoek is, niet meer en niet minder.

Hoe 'hard' die conclusie is? Wij hebben er in ODGOI bewust voor gekozen geen juridische termen en referentiekaders te gebruiken. Wij zijn historici, Janssen is jurist en zal daarom misschien meer affiniteit hebben met een strikt juridische bewijsvoering. Geconfronteerd met weerbarstig bronnenmateriaal vol lacunes en onduidelijkheden zullen historici die brede,

omvattende vragen stellen zelden claimen verder te komen dan conclusies die in hoge mate aannemelijk zijn. Dat laatste geldt naar ons oordeel zonder meer voor de door ODGOI getrokken conclusies, die nauwkeurig en grondig zijn onderbouwd. Tot een aanpassing of herziening daarvan geeft de bijdrage van Janssen ons inziens geen aanleiding. Wie *Over de grens* zorgvuldig leest en de schat van 'hard' empirisch bewijsmateriaal die daarin bijeengebracht is overziet, zal tot dezelfde conclusie komen. ■

ANTWOORD OP MENINGEN VAN ANDEREN

Ik dank de programmadirectie van ODGOI hartelijk voor haar repliek, waarop ik graag nog kort reageer. ODGOI's conclusie dat het Nederlandse leger niet incidenteel maar structureel gebruik maakte van 'extreem geweld' leidde bij mij tot de vraag: waar houdt incidenteel op, en waar begint structureel – en welke wetenschappelijke criteria/onderbouwing gebruik je daarbij? Ik had gehoopt als antwoord te krijgen: 'Beste meneer Janssen, de definities van incidenteel en structureel vindt u op blz. A en luiden als volgt (...) en de uitgewerkte onderbouwing met daarbij opsomming van alle gevallen van extreem geweld treft u aan op blz. B t/m C. Met vriendelijke groet, ODGOI'. Het antwoord bestaat uit een uitvoerige repliek die helaas mijn inhoudelijke punten van kritiek ontwijkt. De oplettende lezer zal zien dat de repliek wél een definitie geeft van 'extreem geweld' maar niet (waar het juist om ging) van 'structureel'. Nog altijd weet ik niet welke wetenschappelijke maatstaf ODGOI hanteert

voor het verschil tussen incidenteel en structureel (zie mijn artikel in de *Militaire Spectator* over hoe het CBS dat doet), terwijl dit toch de kernvraag was van het onderzoek.

De repliek bestempelt mij als jurist met 'affiniteit voor strikte bewijsvoering'. Indien al juist, wat is er mis met 'strikte bewijsvoering' bij wetenschappelijk onderzoek – dat is toch geen nattevingerwerk? ODGOI schreef zelf in haar studie: 'het is eenvoudigweg onmogelijk gebleken ook maar bij benadering aan te geven hoe vaak extreem geweld (...) zich heeft voorgedaan'. Er zijn dus geen cijfers. 'Als er geen data zijn, wat is dan de basis van ODGOI's onderzoek?', aldus een medisch specialist die mijn artikel had gelezen. Soortgelijke reacties kreeg ik ook uit andere academische hoeken, óók van historici. Je hoeft geen 'strikte jurist' te zijn om vraagtekens te zetten bij deze studie. ■

Benedict Janssen

WD40 werkt niet op betonrot

Luitenant-kolonel Franklin Kramer – adviseur commandant Defensie Ondersteuningscommando (DOSCO), belast met strategische en operationele vraagstukken over de transitie van DOSCO richting hoofdtak 1.

Defensie moet groeien, en snel. Jarenlange bezuinigingen en een wereldbeeld waarin oorlog iets voor anderen leek, hebben geleid tot een krijgsmacht die is ingekapseld door controle-mechanismen. Bureaucratische schotten, procedures die meer op wantrouwen dan op doelmatigheid zijn gebaseerd en een ingesleten neiging om eigen behoeften te minimaliseren vormen nu de grootste hindernis. Terwijl de bewindspersonen, de secretaris-generaal en de Commandant der Strijdkrachten vol gas willen geven, blijkt de organisatie zelf de grootste rem.

De SG vergelijkt zijn aanpak met WD40: vastgeroeste processen lossen maken. En dat is sympathiek, maar laten we eerlijk zijn: een verroest scharnier mag dan soepeler bewegen, een deur die scheef hangt en uit vermolmd hout bestaat blijft nutteloos. Soms moet je niet alleen olie spuiten, maar de hele deur intrappen en vervangen. Soms is het weglaten van een deur daarna ook een optie.

De cultuur van 'nee'

Het hardnekkigste probleem zit in de *mindset*. Commandanten nemen besluiten, maar voordat de inkt droog is duikt er een ambtenaar-in-verzet op die al jaren een rol heeft in het bijstellen, temperen en minimaliseren. 'Dat gaan we dus niet doen', klinkt het dan. Niet vanwege strategische bezwaren, maar uit een reflex van voorzichtigheid. We zijn zo gewend geraakt aan

schaarste dat we bang zijn om überhaupt iets te vragen.

Extern waren we daarentegen opvallend inschikkelijk. Missies? Ja. Extra taken? Ja. Alles met minimale middelen en een spervuur aan creativiteit. De 'nee' van Defensie is geen 'nee' tegen missies, maar een 'nee' tegen onze eigen behoeften. We schreeuwen om middelen, maar zodra ze in zicht komen, schieten we in een collectieve kramp. 'Oei, een extra budget? Even wachten, daar moeten we eerst een werkgroep op loslaten.'

De krijgsmacht is er niet om werkgroepen te vormen, maar om te vechten. En ja, dat vereist soms besluiten die niet eerst door een overdaad aan bureaucratische tussenlagen hoeven te gaan.

Betonrot in de organisatie

Er zijn processen, structuren en functiegroepen die ooit zinvol waren, maar inmiddels verworpen zijn tot betonrot. Procedures die ooit bedoeld waren om efficiëntie te bewaken vormen nu obstakels. En wie probeert die te veranderen stuit op de bekende bureaucratische paradox: 'Dat kan niet, want zo doen we het al jaren'.

Neem generaal Joseph Gallieni, gouverneur van Parijs in 1914. Toen de Duitse legers oprukten en een doorbraak dreigde, gaf hij opdracht om duizenden soldaten met Parijse taxi's naar het

front te brengen. Geen overleg met de logistieke staf, geen wekenlange planningsfase. Het was geen standaardprocedure, maar het werkte. De Slag bij de Marne werd gewonnen, mede dankzij deze improvisatie. Als Gallieni had gewacht op een transportplan was Parijs misschien gevallen. Of kijk naar de Special Air Service (SAS) in de Tweede Wereldoorlog. De Britse legerleiding vond het maar niks, een stel commando's die op eigen houtje diep in vijandelijk gebied infiltreerden en chaos zaaiden. Maar David Stirling, de oprichter van de SAS, negeerde de bureaucraten en deed het toch. Het resultaat? Vernielde vliegvelden, uitgeschakelde vijandelijke posities en een tactiek die later wereldwijd werd gekopieerd. Had Stirling netjes gewacht op toestemming, dan was de SAS nooit ontstaan.

Deze lessen gelden nog steeds. Defensie dient deze mentaliteit terug te vinden: besluitvaardigheid, het durven afwijken van de standaard en het begrijpen wanneer een regel moet worden gebogen om een strategisch doel te bereiken.

Wat betekent het om de deur in te trappen?

De deur intrappen betekent dat we stoppen met afwachten. Plannen en rapporten mogen niet langer verzanden in oneindige herzieningen en goedkeuringstrajecten. Een commandant die een besluit neemt, verdient het erop te kunnen vertrouwen dat dit wordt uitgevoerd en niet verdwijnt in een bureaucratische mist van kanttekeningen en vergaderingen.

Ook wordt het tijd dat militairen en ambtenaren weer leren wat hun rol is. De krijgsmacht is geen onderhandelingsmachine, maar een organisatie die handelt op basis van beeld-, oordeels- en besluitvorming. We zijn er om de democratie te dienen, niet om haar uit te voeren. Commandanten geven leiding en nemen gefundeerde besluiten. Dat is geen radicale vernieuwing, dat is terug naar de basis. Wie daar moeite mee heeft moet zich afvragen of hij wel op de juiste plek zit.

Daarnaast is het noodzakelijk structuren en functies, die zichzelf in stand houden zonder toegevoegde waarde voor de operationele slagkracht, kritisch te evalueren. Afdelingen die processen eindeloos vertragen verdienen een

grondige herstructurering of integratie met onderdelen waar ze wél een bijdrage leveren. Niet omdat verandering een doel op zich is, maar omdat stilstand nu een grotere bedreiging vormt dan welk risico dan ook.

Verder hoort er meer verantwoordelijkheid lager in de organisatie te rusten. Besluiten die op werkvloerniveau genomen kunnen worden horen niet langer via zes lagen besluitvorming te gaan. Als een eenheid materieel nodig heeft moet dat mogelijk zijn zonder een maandenlange aanbestedingsprocedure waarin elke schroef en moer individueel wordt getoetst.

Tot slot betekent de deur intrappen het loslaten van de illusie dat totale controle gelijkstaat aan succes. Het Stalinistische principe van 'vertrouwen is goed, controle is beter' werkt wellicht goed in het Kremlin, maar niet bij een krijgsmacht die sneller en slimmer wil handelen dan zijn tegenstander. De meest effectieve militaire operaties uit het verleden werden niet gewonnen door perfecte planning, maar door flexibele uitvoering. Kijk naar Task Force Smith in de Koreaanse Oorlog, een eenheid die vastzat in bureaucratische rigiditeit en hopeloos tekortkwam toen de strijd echt losbarstte. Ze werden weggevaagd door een beter georganiseerde, maar vooral snellere tegenstander. Snelheid en wendbaarheid zijn cruciaal, en dat begint bij het afschudden van een cultuur waarin elk risico wordt vermeden.

Momentum benutten

Het goede nieuws? De politieke, ambtelijke en militaire leiding wil vooruit. De bewindspersonen, de SG en de CDS hebben de wil om dingen anders te doen. Dat momentum moeten we benutten. Dit is niet het moment om achterover te leunen en te wachten op het volgende rapport. Dit is het moment om te versnellen.

Dus ja, smeer wat WD40 op vastzittende processen. Maar als je merkt dat de deur nog steeds niet opengaat, schop hem er dan gewoon uit. Want anders staan we over een paar jaar weer in hetzelfde kantoor, met dezelfde problemen, een nieuw beleidsstuk en een vers blikje WD40. ■

Naar geïntegreerde civiel-militaire samenwerking

Chris van Duuren MCPM – majoor (res./b.d.) Korps Nationale Reserve*

In mijn reguliere werk bestaat er zoiets als de term ‘ongekende crisis’: iets waar men nog nooit van gehoord heeft, er onvoldoende beeld bij heeft wat het is of wat de consequenties ervan kunnen zijn. Of in termen van het Veiligheidsberaad: een zodanig samenkomen van diverse factoren en effecten (van micro- tot en met macroniveau) dat de maatschappij langdurig ontwricht raakt.

Zoals onder meer kapitein Randy Noorman in 2022 al schreef, worstelen we bij wijze van vredesdividend in West-Europa nog met hoe we zogeheten hybride/militaire dreigingen moeten definiëren en hoe we om moeten gaan met de weerbaarheid daartegen.¹ Defensie zou volgens de Adviesraad Internationale Vraagstukken in dat kader de drie hoofdtaken waarmee zij werkt nog eens tegen het licht moeten houden, want die dekken de hybride dreigingsvorm onvoldoende af.²

Sinds hybride *on the rise* is, en er aan de oostflank van de NAVO een gewapend conflict woedt, zien we in de *Defensienota 2024* dat de krijgsmacht – ten koste van de tweede en derde hoofdtak – ‘primair’ op de eerste hoofdtak focust.³

Vanuit de optiek van een civiele autoriteit zoals

een veiligheidsregio of een waterschap is dit zorgwekkend. In Nederland is er maar één *single set of forces* beschikbaar voor het geheel der hoofdtaken, en sommige daarvan kunnen zeker bij een hybride dreiging of gebeurtenis (ook) keihard op eigen bodem nodig zijn. Al was het maar omdat civiele organisaties er zelf niet over beschikken. Wie dan naar Defensie belt, wil niet in de voicemail eindigen met de boodschap: ‘We zijn even in het buitenland, spreek na de piep uw boodschap in dan bellen we u zo spoedig mogelijk terug’.

In een rapport concludeert de Algemene Rekenkamer dat er een reëel risico is dat de hoofdtaken elkaar beconcurreren en verdringen, en dat het onzeker is in hoeverre de krijgsmacht de derde hoofdtak in de toekomst kan en wil uitvoeren.⁴ Civiele autoriteiten zijn soms volledig afhankelijk van Defensie en het is voor de nationale veiligheid van levensbelang dat civiel-militaire samenwerking goed functioneert. Dat de civiel-militaire samenwerking, zoals ook uit de *Defensienota 2024* opgemaakt mag worden, zich in een dergelijke richting beweegt, is een voorbeeld van het in 2013 door professor Isabelle Duyvesteyn opgetekende wijdverbreid strategisch analfabetisme van opeenvolgende kabinetten en van politieke, militaire en wetenschappelijke denkers ten aanzien van moderne militaire operaties.⁵

De derde hoofdtak heeft de afgelopen 25 jaar nogal een reis afgelegd. Kolonel Michiel Verlinden tekent die in zijn artikel over wederkerigheid in civiel-militaire samenwerking in de *Militaire Spectator* van afgelopen februari goed op.⁶ Wederkerigheid is in zijn artikel wel een beetje als een gelukkig huwelijk: het bevat over en weer geen enkele garantie en het kan van alles zijn. Wat voor de een een gelukkig huwelijk is, is dat voor de ander niet per se. Het zou daarom goed zijn als die wederkerigheid over en

* Chris van Duuren is strategisch adviseur bij de Unie van Waterschappen en het Hoogheemraadschap van Schieland en de Krimpenerwaard, en van daaruit namens drie waterschappen waterschapsvertegenwoordiger bij de Veiligheidsregio Rotterdam-Rijnmond (VRR).

1 R. Noorman, ‘The war in Donbas and the battle for definitions’, part 1 *Militaire Spectator* 191 (2022) (3) 142-155.

2 *Hybride dreigingen en maatschappelijke weerbaarheid* (Den Haag, Adviesraad Internationale Vraagstukken, 4 juni 2024).

3 *Defensienota 2024. Sterk, slim, samen* (Den Haag, ministerie van Defensie, 2024).

4 *De derde hoofdtak van de krijgsmacht. Ondersteuning bij rampenbestrijding, rechtshandhaving en humanitaire hulp* (Den Haag, Algemene Rekenkamer, 2025).

5 Isabelle Duyvesteyn, *Strategisch analfabetisme. De kunst van strategisch denken in moderne militaire operaties* (Oratie Universiteit Leiden, 6 oktober 2023).

6 Michiel Verlinden, ‘Wederkerigheid in civiel-militaire samenwerking’, *Militaire Spectator* 194 (2025) (2) 110-121.

weer concreet gemaakt en met de nodige garanties omkleed vastgelegd wordt. Noem het de huwelijksvoorwaarden.

Het staatsnoodrecht, dat op dit moment gedomerniseerd wordt, kan in extreme situaties inhouden dat Nederland een vorm van militair bewind krijgt.⁷ Dat doet dan wel iets met het spreekwoordelijke huwelijk. Crisisbeheersing op militaire leest geschoeid is in Nederland ook niet op voorhand een succesverhaal. Al is het maar omdat we het nooit doen, en iets wat je nooit doet gaat in onze crisisbeheersing meestal niet goed. Zoals Annelies van Vark en Jörg Noll in hun recente artikel over weerbaarheid stellen staat het sociaal contract met de samenleving bij zulke situaties al snel onder druk.⁸

Astrid Scholtens duidde het in 2007 in haar rede *Samenwerking in crisisbeheersing. Overschat en onderschat* zo: 'A lack of understanding of emergency management is likely one reason why officials have suggested that the nation's response to catastrophic disasters needs a stronger command and control system that might be best handled by the military'.⁹ Situaties die exceptioneel zijn vereisen een exceptionele benadering. Een benadering die aanmerkelijk verder gaat dan de door Verlinden geschetste wederkerigheid (maar die wel omvat).

Ministeries, Veiligheidsregio's, waterschappen, Defensie, het bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties en andere betrokkenen zullen bij een *whole-of-society approach*, en met name bij een *full blown* hybride/militaire aanval, hun crisisbeheersing verregaand moeten integreren in plaats van onderling met elkaar coördineren. Daar moeten zij nu al aan beginnen te werken, want de voortekenen op televisie en in de rijksbrede risicoanalyse zijn niet gunstig.¹⁰ Een juiste nationale doorvertaling van de EU preparedness Union strategy, die op verschillende fronten beduidend meer integratie voorstaat dan in EU-strategieën tot dusver, biedt hier wellicht een mooie kapstok voor.¹¹

Geïntegreerde civiel-militaire samenwerking vereist ook dat de civiele kant meer militair gaat denken en werken. Een slimme en sterke huwelijkspartner zoals Defensie en een geïntegreerde

civiel-militaire samenwerking kan daarin het verschil maken. Veiligheidsregio's en waterschappen zullen ook met de militaire *instruments of power* (met acyoniemen als DIMEFIL of PMESII) moeten gaan werken. En het huidige (deels op de door Scholtens geschetste militaire praktijk geënte) GRIP-systeem zal een horizontalere oriëntatie moeten krijgen. Er zullen periodieke geïntegreerde civiel-militaire capaciteiten en *capability*-analyses gemaakt moeten worden, en er zal in de opbouw en de gegarandeerde 24/7/365 beschikbaarheid in Nederland van die capaciteiten en capabilities geïnvesteerd moeten worden. Defensie heeft het geld daarvoor nu.

Dit is nodig in het licht van zowel de bekende als de hybride of militaire dreigingen, waaronder nieuwe methoden zoals space warfare, gericht op onze vitale infrastructuur of de (militaire) *supply chain*. Dit laatste komt overigens sneller dichterbij dan gedacht.¹²

Veel capabilities die in voorkomende gevallen nodig kunnen zijn, zoals offensieve cyber of space capabilities, maar ook internationaal justitiële, financiële of economische capabilities, hebben civiele autoriteiten zoals Veiligheidsregio's of waterschappen niet in huis. Maar in voorkomende gevallen kunnen die bij genoemde dreigingen omwille van de openbare orde en veiligheid voor bronbestrijding wel ingezet moeten worden. Daarbij kunnen ze qua coördinatie en prioritering mede onder decentrale noodbevoegdheden, zoals het opperbevel van de voorzitter Veiligheidsregio, komen te vallen. Geïntegreerde civiel-militaire samenwerking op basis van harde garanties over en weer is daarbij beslissend. Anders kunnen we alleen nog maar terugvallen op hoop en hoop is in sommige huwelijken al snel uitgestelde teleurstelling. ■

7 Kamerbrief over voortgang modernisering staatsnoodrecht (Den Haag, ministerie van Justitie en Veiligheid, 13 februari 2025).

8 Annelies van Vark en Jörg Noll, 'Total defence en resilience als antwoord op hybride dreigingen?', *Militaire Spectator* 194 (2025) (2) 56-67.

9 Astrid Scholtens, *Samenwerking in crisisbeheersing. Overschat en onderschat* (Apeldoorn, Lectorale rede Nederlands Instituut Fysieke Veiligheid Nibra en de Politieacademie, 2 november 2007).

10 *Rijksbrede Risicoanalyse Nationale Veiligheid* (Den Haag, Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid, 26 september 2022).

11 *EU Preparedness Union Strategy to prevent and react to emerging threats and crises* (Brussel, Europese Unie, 26 maart 2025).

12 *Space: the new battleground of modern warfare* (Brussel, Europese Unie, 2025).

Ares of Athene

Pien van der Hoeven

Vandaag, de dag dat ik dit stuk schrijf, is het 9 mei. Op Koningsdag en op Bevrijdingsdag hebben we net als onze buurtgenoten de nationale driekleur gehesen, maar vandaag wappert de blauwe vlag met de twaalf gele sterren aan onze gevel – helaas zijn we daarmee een uitzondering. De meeste mensen beseffen niet dat het vandaag de Dag van Europa is. Dat is het ieder jaar op 9 mei, maar dit jaar is het een bijzondere editie. Het is namelijk 75 jaar geleden dat het plan werd gelanceerd voor de oprichting van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal, de voorloper van de Europese Unie. Steenkool en staal waren toen de belangrijkste grondstoffen voor oorlogvoering en juist samenwerking in deze sectoren zou Europa van hernieuwde oorlog vrijwaren.

Afgelopen maart beleefde Europa een nieuw historisch moment op het gebied van de veiligheidspolitiek, toen de

lidstaten van de Europese Unie, met uitzondering van Hongarije, besloten de komende jaren 800 miljard euro vrij te maken voor defensie. Gezien de onzekerheid in de relatie met de Verenigde Staten moet met deze herbewapening de Europese zelfredzaamheid worden vergroot; dit is uiteraard niet los te denken van de Russische oorlog in Oekraïne.

Toen het akkoord voor de Europese herbewapening werd gesloten, dwaalden mijn gedachten af naar onze rijke Europese geschiedenis. In de Griekse oudheid waren er namelijk twee goden van de oorlog, Pallas Athene en haar broer Ares. Athene was niet alleen godin van de oorlog, maar ook van de vrede en de wijsheid. Zij was beheerst, opereerde strategisch en trok alleen ten strijde voor een nobel doel.

Haar broer Ares daarentegen was een woesteling, die hield van bloedvergieten. Ares was wreed, chaotisch en onvoor-

spelbaar. De dertien maanden dat twee reuzen hem opgesloten hielden in een bronzen kruik was de aarde volgens de Griekse mythologie van oorlog gevrijwaard. De grote vraag voor het Europa van de toekomst is: krijgt Athene de overhand of worden we uitgeleverd aan Ares?

Alleen de goden op de Olympus of andere bovenmenselijke krachten kunnen deze vraag beantwoorden, maar ik kan wel drie vragen die ermee samenhangen aan de orde stellen. Ten eerste: is het nodig om zoveel geld in defensie te steken? Het korte antwoord is helaas ja. We hebben de afgelopen decennia onze defensie laten versloffen en onder de Amerikaanse paraplu geschild. Gegeven de huidige instabiele geopolitieke situatie moeten we onze eigen verdediging op orde hebben. Tegen pacifisten die met zoveel instemming mijn laatste boek hebben gelezen en die ik met dit antwoord teleurstel, zeg ik: 'Doe jij je huis dan ook niet op slot?'

Ten tweede: gaat het lukken om al dat geld efficiënt te besteden? Dat kan alleen als de verschillende Europese krijgsmachten nauw gaan samenwerken, zoals de Duitse en Nederlandse land -en luchtmacht dat bijvoorbeeld al doen. We gebruiken nu in Europa nog bijna 180 verschillende wapensystemen – de Amerikanen hebben er zes keer zo weinig. De bedrijven in Europa die wapens produceren lobbyen natuurlijk bij hun nationale overheid voor hun eigen systeem. Regeringen moeten zich in hun bestedingen echter niet laten leiden door de belangen van hun nationale industrie, maar door het collectieve Europese veiligheidsbelang.

Maar de derde en belangrijkste vraag is: als het lukt om tot een effectieve samenwerking van de Europese krijgsmachten te komen, hoe zorgen we dan dat dit een defensief apparaat blijft, dat niet door Ares ontspoord raakt? De VS biedt wat dit betreft een afschrikwekkend voorbeeld. Hier heeft zich tijdens de Koude Oorlog een militair-industrieel complex ontwikkeld waar generaal Dwight Eisenhower bij zijn vertrek als president in 1961 al voor heeft gewaarschuwd. De van oorlogvoering afhankelijke industrie en diensten zijn in de VS zo verweven geraakt met de

krijgsmacht en de politiek dat zelfs een president met een veranderingsgezinde agenda zoals Barack Obama betrekkelijk machteloos stond tegenover dit complex. Vertegenwoordigers van dit complex vinden elkaar in verschillende denktanks, waar ze plannen smeden voor militair optreden dat in veel gevallen zinloos of zelfs contraproductief is, maar lucratief voor de bedrijven waarin ze belangen hebben. Denk aan operaties in Vietnam of Afghanistan. Het bekendste voorbeeld is natuurlijk Irak, waar het wippen van Saddam Hoessein in 2003 niet in het belang van de Amerikaanse bevolking was. Het heeft noch Irak noch de wereld veiliger gemaakt, integendeel.

Het overdrijven of zelfs verzinnen van extern gevaar als reden om de uitgaven op peil te houden is een van de grootste ondeugden van een systeem waarin de vertegenwoordigers van de aan oorlog verdienende industrie ook vaak de deskundigen zijn die de dreigingsanalyses maken. Op nog veel bescheidener schaal speelt dit ook in Europa. In een adviesorgaan dat de Europese Commissie tien jaar geleden oprichtte waren negen van de zestien leden verbonden aan grote wapenproducenten. Hun advies leidde er mede toe dat ongeveer een derde van de middelen van het Europees Defensiefonds naar orders voor diezelfde wapenbedrijven ging.¹

Laten we hopen dat Athene onze leidsvrouw is bij de besteding van de 800 miljard en dat we de idealen die de sterren op de Europese vlag symboliseren in ere houden. Dan kunnen we ieder jaar op 9 mei in eenheid, solidariteit en harmonie – want dat zijn die idealen – de blauwe vlag hijsen. Doet u volgend jaar mee? ■

1 European Network Against Arms Trade & Transnational Institute, *Fanning the flames. How the European Union is fuelling a new arms race* (Amsterdam, maart 2022).

Willen we meer of minder samenwerken?

Frans Matser

Uen ik waarde lezer, zijn opgegroeid met een illusie. De illusie, dat alles door de jaren heen steeds beter wordt. Onze democratie, onze veiligheid en niet in de laatste plaats onze welvaart. Natuurlijk, af en toe was er een klein dipje, maar Nederland en Europa hebben de afgelopen 80 jaar een constante vooruitgang doorgemaakt. Onze welvaart bijvoorbeeld heeft zich in de decennia na de Tweede Wereldoorlog zo positief ontwikkeld, dat velen van ons denken dat 'opslag' een natuurkundige wet is. Aanvankelijk waren het slechts de West-Europeanen die met deze illusie zijn opgegroeid, maar de laatste 35 jaar ook de Oost-Europeanen. Met uitzondering van een relatief kleine groep aan de onderkant van de samenleving, kregen we er in Europa ieder jaar wat welvaart bij en dat allemaal in grote vrijheid.

Toch is deze ontwikkeling van na de Tweede Wereldoorlog uitzonderlijk. Na de Eerste Wereldoorlog volgde juist een lange periode van economische neergang in de wereld met als gevolg een economische crises, die in Amerika leidde tot protectionisme en isolationisme en in Europa tot politieke radicalisering. Zo ontstonden in het interbellum in Duitsland, Oostenrijk en Italië autoritaire regimes – in Rusland zetten de 'communisten' sinds 1917 het geweld voort uit de tsarentijd – en groeide in andere landen de aanhang van fascistische en communistische partijen. Compromisloze autoritaire partijen, die simpele oplossingen beloofden voor complexe problemen. Dit leidde tot een steeds luidere roep om sterke mannen en leidde uiteindelijk tot de Tweede Wereldoorlog. Een oorlog

die pas beëindigd kon worden nadat Amerika bereid was militair in te grijpen.

Na de Tweede Wereldoorlog leidde de combinatie van aanhoudende Amerikaanse betrokkenheid en de wil tot onderling samenwerken in Europa tot het verdwijnen van alle dictaturen op het continent. Om te beginnen natuurlijk de fascisten uit Duitsland, Oostenrijk en Italië. Daarna, in de jaren 70 – met een minimum aan geweld – de overige fascistische regimes in Spanje, Portugal en Griekenland en als klap op de vuurpijl in de jaren 90 – ook zonder al te veel geweld – de communistische dictaturen in Centraal- en Oost-Europa.¹ Geen van deze autoritaire regimes had haar inwoners vrijheid of welvaart gebracht! Dit einde van de Europese dictaturen was historisch uniek. Helaas dachten velen in Europa dat dit een onomkeerbaar proces was. De reacties op de ondergang van de dictaturen en de toenemende welvaart waren aan twee kanten van de oceaan namelijk heel verschillend. De Amerikanen bleven na de geleerde lessen van WO II in een krachtige defensie investeren. In Europa staken we dat geld liever in sociale voorzieningen.

De meeste Europese landen werden vervolgens decennialang bestuurd door wisselende coalities van middenpartijen, die allemaal een min of meer gematigde, op stijgende welvaart en internationale samenwerking gerichte koers voeren; en natuurlijk op het afbouwen van hun krijgsmacht. De samenwerking resulteerde in een alsmaar groeiende EU, met uiteindelijk een gigantische economische macht, maar nauwelijks nog enige militaire

kracht. Alle Europese regeringen geloofden namelijk heilig in de illusie dat oorlog en machtspolitiek in Europa niet langer opties waren in dit nieuwe Luilekkerland 2.0. In de toekomst zou alles beschaafd worden geregeld! De Russen zorgden goedkoop voor onze energie, de Chinezen zorgden goedkoop voor massa-producten en de Amerikanen zorgden goedkoop voor onze veiligheid! De krachtige economie van de EU deed de rest. 'Geen gezeik, iedereen rijk!'² Maar aan dat sprookje is nu een einde gekomen.

Wat niemand in Nederland voor mogelijk hield, is toch gebeurd. Na 'vooruitgang' kan er kennelijk ook weer 'achteruitgang' komen. Plotseling lijken we beland op een Bokito-planeet, waar gewetenloze autoritaire leiders als Xi, Poetin en Trump, gesteund door sterke legers, alleen 'eigenbelang' en 'machtspolitiek' als leidraad voor hun beleid gebruiken.

Onze energieleverancier bleek plots een oorlogszuchtige dictator. China bleek zich inmiddels de toegang tot alle grondstoffen te hebben toegeëigend en onze politieagent, de VS, heeft een machtsbeluste narcist als president gekozen, die het land in een onbetrouwbare maffiastaat verandert. Tot overmaat van ramp overspoelen ondertussen gelukzoekers uit Afrika, aangetrokken door de lokroep van de Europese welvaart, onze grenzen. Europa zit opeens diep in de penarie.

Veel Europeanen reageren op deze veranderingen met boosheid. Ze zijn boos op de traditionele middenpartijen, boos op hun overheid, boos op de EU en boos op alle buitenlanders. Daar spinnen populistische partijen garen bij. Zo winnen de laatste jaren in veel Europese landen partijen terrein die terug doen denken aan het interbellum. Een sterke man (of vrouw) aan de leiding, minder inspraak, minder samenwerking: ieder voor zich. Deze nieuwe autoritaire partijen verkondigen, net als honderd jaar geleden, simpele oplossingen voor complexe problemen. Ze richten zich op het zwartmaken van de overheid en het ontmenselijken van politieke tegenstanders. In verschillende landen bevindt deze ontwikkeling zich in verschillende fases, maar de trend is onmiskenbaar.

Het bizarre is dat deze ontwikkeling zich op de meeste plaatsen voltrekt langs democratische weg. Trump, Orban, Meloni, en zelfs Poetin kwamen via de stembus aan de macht. Ze kwamen daar door in te spelen op boze en bange kiezers en door gebruik te maken van kleptocraten, desinformatie en manipulatie. Zodra deze autoritaire leiders de macht hebben, beginnen ze aan de stoelpoten van de democratische rechtsorde te zagen. Want de vrije pers, de onafhankelijke rechter, politiek neutrale strijdkrachten, gendergelijkheid en internationale samenwerking zijn volgens de populistische dé oorzaak van onze huidige problemen.

De trans-Atlantische en Europese samenwerking heeft West-Europa een in de wereldgeschiedenis ongekende periode van 80 jaar vrede en welvaart gebracht. Nu geloven steeds meer mensen dat we – om onze welvaart te kunnen behouden – onze vrijheid en de internationale samenwerking maar op moeten geven.

Gedane zaken nemen geen keer. We zitten in Europa, door 40 jaar defensiewanbeleid, even flink op de blaren. Maar het is verstandiger om voor het scenario van 'na' 1945 te kiezen en niet voor het scenario van 'na' 1918 om hier uit te komen. Autoritaire leiders en polarisatie brachten na 1918 binnen 21 jaar een nieuwe wereldoorlog. Samenwerken in vrijheid bracht ons na 1945 vrede en welvaart. Hoe moeilijk is die keus? We missen dan misschien dit keer de steun van de VS – een Marshallplan – maar die hebben we helemaal niet nodig, want zoveel geld als nu hebben we in Europa nog nooit gehad. Doe er nu iets mee! Dit is dé kans om als Europa eindelijk volledig op eigen benen te staan: economisch én militair. ■

1 Een uitzondering waren de bloedige oorlogen bij het uiteenvallen van Joegoslavië.

2 Met een knipoog naar de Tegenpartij van Van Kooten & De Bie.

De Atjeh-generaal

Het militaire leven van Frits van Daalen
 Vilan van de Loo
 Amsterdam (Prometheus) 2024
 384 blz.
 ISBN 9789044654554
 € 32,50

Schrijver Vilan van de Loo lijkt een voorliefde te koesteren voor de verschoppelingen van de vaderlandse geschiedenis. Eerder schreef zij boeken over generaal Van Heutsz en het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL), beide vroeger een bron van nationale trots, maar inmiddels van hun voetstuk gevallen. Het lijkt de weerstand tegen de huidige tijdgeest – die veel gebeurtenissen uit koloniale tijden in het verdomhoekje plaatst – te zijn geweest die Van de Loo ertoe zette een biografie te schrijven over een van de meest controversiële figuren uit de Nederlandse koloniale geschiedenis: Godfried Coenraad Ernst van Daalen (1863-1930), voor vrienden Frits.

Van Daalen, voor wie hem niet kent of even een oprisser nodig heeft, was een hoge officier in het Oost-Indische Leger. Hij was een telg uit een toentertijd (niet alleen in positieve zin) bekend militair geslacht en was van gemengde afkomst. Dat laatste was niet alledaags in de hogere rangen van het KNIL. Als vertrouweling van Van Heutsz maakte hij naam als officier

in de Atjeh-oorlog, werd vervolgens gouverneur van Atjeh en Onderhoorigheden en schapte het later nog tot legercommandant van het KNIL. In al deze hoedanigheden zorgde hij voor de nodige ophef, maar het meest berucht werd hij door zijn tocht door de Gayo- en Alaslanden in 1904, waarbij zijn troepen de bevolking van volledige kampongs doodden, haast zonder aanzien des persoons.

Al in de tweede zin van de biografie (op de achterflap staat het ook) verklaart Van de Loo dat ze Van Daalen vooral wil zien 'in zijn tijd', waarin mensen een ander moreel kompas hadden dan heden ten dage. Dat laatste is echter maar deels het geval, want Van Daalen was nu juist in zijn eigen tijd een zeer omstreden figuur, zoals overigens duidelijk naar voren komt in de biografie en ook bekend is uit andere literatuur over het KNIL en de Atjeh-oorlog. Terecht merkt Van de Loo op dat racisme en koloniale vooroordelen een rol speelden bij de harde kritiek op Van Daalens optreden. Dat hij 'koppig, stug, overgevoelig' (blz. 264) zou zijn, waren vaste stereotypen

over Indo's. Maar wellicht bedoelden de toenmalige criticasters daarmee ook de hardnekkige weigering van de Indo-generaal om zich te conformeren aan het gekonkel en de goedpraterij die zo gebruikelijk waren in het KNIL: de gewoonte om massamoorden te verdoezelen, misstanden in de doofpot te stoppen, recht te praten wat krom was. Van Daalen was een man die er geen doekjes om wond. Hij vermeldde openlijk in zijn rapporten dat hij tientallen vrouwen en kinderen had laten doodschieten in de Gayo- en Alaslanden. Graag deed hij dat niet, maar de fanatieke Atjeeërs gaven hem geen keus, zo stelde hij. De redenering doet denken aan een veel geciteerde passage uit een brief van een andere bekende Atjeh-officier, de latere premier Hendrik Colijn, over het doden van vrouwen die om genade smeekten: 'het was onaangenaam werk, maar 't kon niet anders.'¹

Door de nadruk die tijdgenoten inderdaad nu en dan op de afkomst van Van Daalen legden, is Van de Loo geneigd de beschuldigingen aan zijn adres van tafel te vegen. Terwijl het een niet los gezien kan worden van het ander. Juist iemand die zich wilde ontworstelen aan zijn ondergeschikt gemaakte afkomst, iemand die bij de 'roomblanke' (zoals Van de Loo het stevast aanduidt) topklaag van de koloniale samenleving wilde horen, kon zich geen mededogen permitteren, voelde zich misschien wel gedwongen juist tegen Indonesiërs keihard te zijn, om te bewijzen niet een van hen te zijn. Hetzelfde zien we bij Karel van der Heijden, een andere ijzervreter van gemengde afkomst uit de Atjeh-oorlog, en al even nietsontziend. Daarin is Van Daalen dan ook inderdaad slachtoffer van zijn tijd,

¹ Zie de biografie over Colijn van Herman Langeveld, *Hendrikus Colijn, 1869-1944 / Df. 1, 1869-1933: Dit leven van krachtig handelen* (Amsterdam, Balans, 1998).

waarin racisme en discriminatie geïnstitutionaliseerd en wettelijk vastgelegd waren en waarin mensen van dubbele afkomst aantoonbaar minder kansen kregen dan witte Europeanen. Maar het doet niets af aan de gepleegde feiten, die Van Daalen immers zelf klip en klaar erkende.

De stijl van Van de Loo kenmerkt zich door een overvloedig gebruik van vaak lange bronteksten. Ontegengesteld wekken die blokcitaten de toenmalige tijdgeest tot leven, een belangrijk pluspunt van deze manier van schrijven. De eloquentie die honderd jaar geleden een ieder van officier tot journalist aan de dag legde is een aangename les in welsprekendheid voor de hedendaagse lezer. Van de Loo zelf formuleert toegankelijk en helder, wat op prettige wijze contrasteert met het archaisch taalgebruik in de soms paginalange citaten. Niettemin komen al die ingekopieerde passages soms gemakzuchtig over, temeer daar de auteur vooral uit kranten citeert, die eenvoudig via de online 'goudmijn' Delpher te raadplegen zijn. Soms krijgt het boek daardoor welhaast het karakter van een knipselmap. Wellicht kan de achtergrond van Van de Loo als letterkundige haar voorliefde voor het oorspronkelijk geschreven woord mede verklaren.

Dat gegeven mag natuurlijk geen grond zijn om haar historische werk te desavoueren – om een negentiende-eeuwse term te gebruiken. Wel valt op dat een belangrijke vaardigheid van de historicus – het selecteren en bekritisieren van bronnen – op problematische wijze is toegepast door de auteur. Opiniërende stukken van journalisten in de toenmalige kranten, die

vaak fel van leer trokken tegen Van Daalen, onderwerpt zij regelmatig aan een kritische analyse. Voor de bestudering van militair optreden hebben die vluchtige meningen in de pers echter doorgaans minder gewicht dan de gevechtsverslagen, dagboeken en brieven van de militairen die bij de veldtochten en campagnes aanwezig waren, niet zelden heet van de naald opgetekend. Uit die bronnen citeert de auteur evenwel spaarzaam, terwijl juist die de genadeloosheid van de koloniale oorlogvoering laten zien. Zoals de memoires van een van de colonnecommandanten tijdens de tocht van 1904 door de Gayo- en Alaslanden, luitenant M.T. Velsing. Om dat te illustreren volgt een citaat uit die memoires, dat betrekking heeft op de verovering van een van de kampongs tijdens die veldtocht – vergezeld van een leeswaarschuwing: de moordpartij wordt zeer grafisch beschreven. 'Vrouwen en kinderen, mannen en knapen die naar de nauwe uitgang drongen om te ontkomen aan de slachting werden door snelvuur neergelegd; zij vielen [als] gras-halmen onder een zeis. In hun angst drongen de mannen de vrouwen in de walgang, zij vielen daar neer, getroffen, het hoofd omlaag, de beenen en geslachtsdeelen bloot, velen kregen nog nahouwen over de buik; zwangere vrouwen werd de buik opengeslagen, de klewang ging tewerk zonder genade. Lichaamsdelen werden met een klap afgeslagen. Borstkassen werden geopend, men zag de longen in den doodstrijd nog functioneren! Het was een afschuwwekkend afgrijselijk gezicht!

Eindelijk was de moordlust der marechaussee's, opgewekt door de opwinding van het gevecht gestild: om ruim twee uur was alles afgelopen!'²

In *De Atjeh-generaal*, dat zoals gezegd ruimschoots van citaten is voorzien, vinden we geen enkele verwijzing naar de memoires van Velsing. Evenmin citeert de auteur uit het werk van een van de belangrijkste criticasters van Van Daalen, een anonieme oud-officier die onder het pseudoniem 'Wekker' een reeks vernietigende artikelen schreef gericht tegen het beleid van Van Daalen, getiteld: *Hoe beschaafd Nederland in de twintigste eeuw vrede en orde schept op Atjeh*. De toestand in Atjeh, aldus Wekker, was de laatste jaren onder Van Daalen 'van kwaad tot erger geworden, waardoor wreedheid en ruwheid ten slotte zijn ontaard in *vandalisme en bestialiteit*. Het gehele stelsel draagt het kenmerk dier barbaarsheid. Men moet zelf jarenlang tot de pacificatie meegewerkt hebben om dit te weten, te voelen en er van te rillen.'

Wekker beschreef niet alleen vergelijkbare slachtpartijen als Velsing, maar gaf daar ook een andere verklaring voor dan de militaire noodzaak door Van Daalen aangedragen. Door het kleine aantal koloniale troepen en de afstand tot de legerkampen was het namelijk onmogelijk om tijdens een veldtocht grote aantallen gevangenen te nemen. Wekker: 'Ergo.... doodt de gevangenen óf maakt allen af gedurende den overval en ... opgelost is de moeilijkheid.'³ De aanklacht

2 Nederlands Instituut voor Militaire Historie, toegang 543, 'De Koloniale eeuw' Nederlands-Indië, inventarisnummer 35, Memoires van M.T. Velsing, beroepsmilitair en later als burger assistent-resident te Atjeh, deel VII, 99-100.

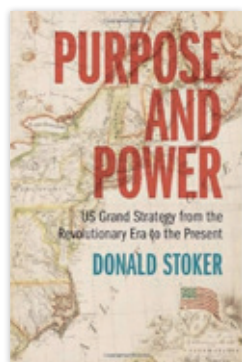
3 Wekker, *Hoe beschaafd Nederland in de twintigste eeuw vrede en orde schept op Atjeh* ('s-Gravenhage, Avondpostdrukkerij, 1907) 16, 24.

van Wekker wordt in *De Atjeh-generaal* relatief summier behandeld en afgedaan als vaag, terwijl die toch het begin van het einde markeerde voor Van Daalen (die niet lang daarna ontslagen werd als gouverneur van Atjeh en Onderhoorigheden, maar wegens de wetten der anciënniteit en senioriteit daarna nog wel legercommandant werd) en te boek staat als een van de meest invloedrijke aantijgingen tegen het optreden van het Nederlandse koloniale leger in de Oost.

Dergelijke keuzes leiden ertoe dat een op zichzelf helder geschreven en goed leesbare biografie over een fascinerend personage uit de koloniale geschiedenis trekken vertoont van een politiek statement gebaseerd op een historische casus. Van Daalen heet daarin geen massamoordenaar, maar slachtoffer van een 'vroege cancelcultuur' (blz. 342). Waar Van de Loo zich wil afzetten tegen de huidige morele verontwaardiging over het koloniaal verleden – en wellicht slaat die pendule soms te

ver door – lijkt zij zelf in een andere hedendaagse val te lopen, van de beweging die het kritisch bestuderen van gebeurtenissen uit het verleden afdoet als moralisme en cancelcultuur. De pendule slaat dan door naar de andere kant, die van de vergoelijking. ■

Dr. Azarja Harmanny – NIMH

Purpose and Power

US Grand Strategy from the Revolutionary Era to the Present

Door Donald Stoker

Cambridge (Cambridge University Press) 2024

860 blz.

ISBN 9781009257275

€ 41,- Purpose and Power

Purpose and Power oogt en voelt (het weegt ruim 1,5 kilo) als een kloek boek. Donald Stoker, historicus en hoogleraar National Security en Resource Strategy aan de Amerikaanse National Defense University in Washington, D.C., schreef eerder studies over militair theoreticus Carl von Clausewitz en falend Amerikaans-beleid inzake *limited warfare: Why America Loses Wars*. Laatstgenoemde studie uit 2019 had als boodschap dat beleidsmakers in Washington sinds WOII uit het oog zijn verloren waaróm de VS oorlogen voert. Welnu, in *Purpose and Power* gaat Stoker binnen het kader van

grand strategy op zoek naar waar het bij voornoemd falend beleid om draait: power (macht). Power verbindt hij daarbij met duidelijke, samenhangende politieke doelen. Slechts hiermee is zijns inziens weloverwogen inzet van macht denkbaar alsook is hiermee succes in oorlogen mogelijk. De auteur uit daarnaast in zijn – relatief korte – inleiding kritiek op het feit dat in zijn ogen maar weinig studies over *grand strategy* voornoemd (lees: zijn) uitgangspunt hanteren. Geen toe-vallige stellingname in een tijdsbestek waarin geo-/machtspolitiek terug is van weggeweest en diverse

werken over (grand) strategy verschijnen, zoals *The New Makers of Modern Strategy* (Princeton University Press, 2023) onder redactie van Hal Brands of *On Grand Strategy* van John Lewis Gaddis (US Penguin Press, 2018). De facto kondigt Stoker zo aan dat zijn boek niet alleen het somtijds falende VS-beleid inzake grand strategy duidt, maar tevens een steen werpt in de vijver van lopende discussies over dit type strategie. Hiervoor behandelt hij in zijn studie maar liefst een tijdsbestek van tweeënhalve eeuw: de hele periode vanaf het uitroepen van de Amerikaanse onafhankelijkheid in 1776 passeert in *Purpose and Power* de revue.

Dreiging en oorlogvoering

Terug nu naar Stokers *cri de coeur* wat betreft de kennelijk minder doordachte doelen bij Amerikaanse grand strategy-besluitvorming om ten strijde te gaan. Opvallend genoeg neemt hij in de door hem behandelde casuïstiek zaken als publiek debat en media in eigen land alsook daarbuiten (denk aan het in het State Department invloedrijke Britse opinieblad *The Economist*) niet in aanmerking, factoren die in een

democratische samenleving toch enigszins meewegen in besluitvorming. Wat de auteur evenzeer minder beschouwt is het gegeven dat bij dreigingen die het bestaansrecht van de Amerikaanse staat (lijken te) raken, zoals de Burgeroorlog van 1861-1865, Pearl Harbor in 1941, of 9/11, er inzake grand strategy makkelijker politiek en maatschappij-breed consensus mogelijk was, alsook wél goed doordachte politiek-militaire doelstelling. Dit in tegenstelling tot de door Stoker uitgebreid geanalyseerde besluitvorming bij meer regionale, overzeese beperkte conflicten of bush wars. Los van het voorgaande gaat het gaandeweg het boek knellen, dat ondanks, of beter gezegd door de hausse aan gedetailleerde historische voorbeelden, de aangekondigde stellingname in het grand strategy-debat bij gebrek aan verdere definiëring hiervan uitblijft. Stoker beperkt zich namelijk in zijn 20 hoofdstukkende tellende betoog,

bij zijn duiding wat grand strategy inhoudt en waarom US *national power* al dan niet wordt gebruikt om eigen doelen te verwezenlijken, tot slechts eenvoudige vragen die in de besluitvorming zouden meewegen. Te weten: werden in de historische casussen politieke doelen gedefinieerd, overwoog Washington überhaupt waarom het iets besloot en wat het hiermee wilde bereiken en op welke wijze? Uit de diverse gevalstudies, van Korea, Vietnam en Golfoorlog tot de Obama Wars, blijkt dat – surprise! – dit meer dan eens niet gebeurde. Uit de behandelde casuïstiek blijkt ook dat de auteur met oorlogvoering louter strijd met militaire middelen, ofwel kinetisch geweld, tussen staten of volkeren bedoelt. Hybride oorlogvoering, economische oorlogvoering; Stoker lijkt deze met dedain te betrachten. Hierbij zij overigens opgemerkt dat hij, in tegenstelling tot menige academische analyse over hogere strategie, ruim aandacht besteedt

aan economie als machtsfactor. Zo toont de auteur klip en klaar hoe een (groeierende) economie uiteindelijk geopolitieke macht wordt en dominantie brengt.

Is *Purpose and Power* gelet op al het voorgaande dan geen goed boek? Nee en ja. Vanuit theorievorming en duiding valt er inderdaad het nodige op af te dingen en lijkt Stoker zich te vergalopperen aan zijn ambities. Maar de auteur verdient ook complimenten. Zijn uitgebreide beschrijvingen van besluitvorming door Amerikaanse politici, diplomaten en militairen brengt hij gedreven en welhaast meeslepend. Het lijvige boek leest daarom vlot weg en biedt bovendien meermalen goed inzicht in deze besluitvormingsprocessen. In die zin is de studie wel degelijk een aanrader, maar dan voor met name officieren, ambtenaren en historici. ■

Dr. Anselm van der Peet – NIMH

In memoriam

Alexander Alta – 23 oktober 1950-1 mei 2025

Op 1 mei overleed Alexander Alta, redactielid van de *Militaire Spectator*, op de leeftijd van 74 jaar. Alexander was *every inch a gentleman* en kwam de redactie in 2017 versterken om Engelstalige artikelen grammaticaal te verbeteren. Alexander werd alom gewaardeerd en geprezen voor zijn ondersteuning aan Nederlandse auteurs bij de

vervolmaking van hun Engelse manuscript. Voor Alexander was het een mooie manier om na zijn pensionering als docent Engels aan de KMA en de NLDA zijn kennis in te blijven zetten voor officieren en wetenschappers die in het Engels willen publiceren. Mede dankzij de betrokkenheid van Alexander heeft de *Militaire Spectator* haar grenzen

verder kunnen verruimen en hebben vele auteurs zich internationaal op de kaart kunnen zetten. Wij wensen zijn partner Marja en familie veel sterkte bij het verwerken van dit grote verlies. ■

Namens de redactie
Hoofdredacteur
Richard Tieskens

Het Nederlandse volk 'airminded'

Theo van Duyse uit Nieuw Namen in Zeeuws-Vlaanderen wil met een stichting geld inzamelen voor het behoud van de luchtwacht-toren naast zijn huis. Hij kocht het 16 meter hoge gevaarte in 1992 voor 50 gulden en wil dat het relik uit de Koude Oorlog bewaard blijft.¹

Van Duyse opent de toren regelmatig voor bezoekers en legt dan uit hoe een 256 posten tellende keten van luchtwachttorens Nederland tot in de jaren 60 afdekte. De lezers van de *Militaire Spectator* werden hierover in 1953 ingelicht door majoor-vlieger-waarnemer J.

FOTO BEELDBANK NIMH

Waarnemers van het Korps Luchtwachtdienst op de post Egmond aan Zee, begin jaren 60

¹ 'Zeeuw strijdt voor behoud van een van de laatste luchtwachttorens', *NOS/Omroep Zeeland*, 28 april 2025.

FOTO BEELDBANK NIMH

In het Luchtwachtcentrum (LWC) in Rotterdam, waar plotsters op de verticale tafel het langeafstandsluchtbeeld, afkomstig van aangrenzende luchtwachtcentra, weergeven

Staal.² De bemanning van luchtwachtposten was getraind om vliegtuigen die onder de radar vlogen 'zowel met het oog als met het oor waar te nemen'. De majoor schreef hoe meerdere posten steeds met elkaar verbonden waren en dat plotsters bewegingen zo snel vastlegden, dat zij slechts 20 seconden achterliepen op een vliegtuig dat met een snelheid van 1200 kilometer per uur voortraasde. Om effectief te kunnen waarnemen was er vanaf de toren een vrij uitzicht 'op een horizon op 8 a 10 km afstand' nodig.

Vrouwen en mannen konden vrijwillig dienst doen als luchtwachter en zij ontleedden en deelden 26 standaardberichten, die waren opgebouwd uit elementen als de naam van de post, vliegtuigtype, gridreferentie, geluidshoek, richthoek, koers, aantal en hoogte. Volgens Staal

was het aantal standaardberichten niet eens voldoende 'om alle gebeurtenissen in de lucht te melden'.

Nieuw Namen kreeg in 1953 een luchtwacht-toren, maar lang niet iedere gemeente stond er destijds om te springen. Staal haalde een burgemeester aan die zei 'dat de bevolking van zijn gemeente nog niet rijp was voor dergelijke dingen'. De burgemeester wist zich gesteund door 'enige jongemannen', die naar het gemeentehuis waren gekomen om protest aan te tekenen tegen 'eventuele dienstname van hun respectievelijke verloofden' bij de luchtwacht-dienst.

2 J. Staal, De luchtwachtdienst, *Militaire Spectator* 122 (1953) (7) 384-390.

FOTO BEELDBANK NIMH

Een Hanomag Garant 1,5-tons 4x2-instructie-auto waarmee het Korps Luchtwacht Dienst posten door heel Nederland kon bezoeken

Staal kon in 1953 niet weten dat technologische ontwikkelingen voor het waarnemen van vliegtuigen het netwerk van luchtwachttorens in korte tijd achterhaald zouden maken. Maar voor hem hielden de torens ook meer in dan het simpelweg spotten en melden van vliegtuigen, want terwijl de jeugd 'in plaatsen als Benschop, Wijhe, Mierlo of Ooltgensplaat' praatte over de 'Sabres' B. 50's en Constellations, die hun vaders

op de laatste les gedoceerd kregen', droeg het groeiende korps van de luchtwachtdienst bij aan het 'airminded' maken van het Nederlandse volk. De torens in het landschap en de dagelijkse gesprekken er over maakten Nederlanders bewust van de Russische dreiging. Vrijheid en veiligheid zijn immers niet vanzelfsprekend, beseften de vrijwillige luchtwachters. ■

Minisymposium NATO Summit 2025: relevantie en implicaties

19 juni – Kasteel van Breda

Op 19 juni organiseert de KVBK in samenwerking met het War Studies Research Centre van de Faculteit Militaire Wetenschappen van de NLDA een besloten minisymposium over de NAVO-top, die later die maand plaatsvindt in Den Haag.

Op het minisymposium wordt ingegaan op de achtergrond en relevantie van de NAVO-top in het licht van de recente geopolitieke ontwikkelingen: hoe vanzelfsprekend is de Amerikaanse steun binnen de alliantie nog en wat is de Russische perceptie van deze NAVO-top?

Datum		19 juni 2025
Locatie		Aula Kasteel van Breda
Programma		18.00 ontvangst – 18.30 aanvang minisymposium – 20.00 einde en borrel

Het minisymposium is alleen toegankelijk voor KVBK-leden, cadetten, adelborsten en vaste staf van de NLDA.

Meer informatie en aanmelding: zie de website www.kvbk.nl of scan de QR-code.

Zie ook de social media van de KVBK voor verdieping en updates:

www.linkedin.com/company/kvbk/

www.instagram.com/kvbk1865

Symposium: Cyberweerbaar Nederland – Wie zorgt voor jouw digitale veiligheid?

3 juli – Hoofdkantoor KPN Rotterdam

Nederland wordt doorlopend blootgesteld aan cyberdreigingen. De implementatie van de Cyberbeveiligingswet en de Defensie Cyberweerbaarheidsstrategie dragen bij aan een cyberweerbaarder Nederland, maar verdere versterking van de cyberweerbaarheid is cruciaal – een complexe opgave die een brede expertise vraagt.

Op het symposium *Cyberweerbaar Nederland – Wie zorgt voor jouw digitale veiligheid?* spreken experts over de verder vereiste maatregelen, onder meer voor de bescherming van het elektriciteitsnet.

Het symposium is georganiseerd door de KVBK, de Radboud Universiteit, KPN, de MIVD en het Nationaal Cyber Security Centrum.

Datum | 3 juli 2025

Locatie | Hoofdkantoor KPN, Wilhelminakade 123, 3072 AP Rotterdam

Programma (wijzigingen mogelijk)

09.30	Opening
09.45	Blok 1 <i>Setting the scene</i>
10.45	Pauze
11.00	Blok 2 De digitale samenleving
12.00	Lunch
13.00	Blok 3 Cyber in nationale veiligheid
15.00	Pauze
15.15	Blok 4 Defensie en cyberweerbaarheid
16.15	Interview met de dagvoorzitter
16.35	Handelingsperspectief
16.50	Afsluiting en borrel

Meer informatie en aanmelding: zie de website www.kvbk.nl of scan de QR-code.

Zie ook de social media van de KVBK voor verdieping en updates:

www.linkedin.com/company/kvbk/

www.instagram.com/kvbk1865

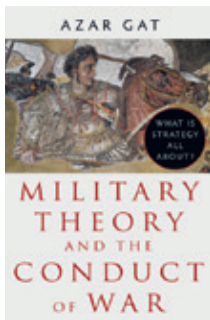
SIGNALERINGEN

En ineens was het oorlog

Mei 1940 in beeld
Door Erwin van Loo en Nicolette
Faber-Wittenberg (red.)
Zwolle (W Books) 2025
288 blz.
ISBN 9789462586956
€ 44,95

Met *En ineens was het oorlog* brengt het Nederlands Instituut voor Militaire Historie een boek over de Duitse inval in de meidagen van 1940 uit waarin de nadruk ligt op fotografie en kaartmateriaal. In het voorwoord spreekt de redactie over een 'belangrijke episode in de moderne Nederlandse geschiedenis', waar lang niet iedereen meer de feiten van kent. Na een samenvatting van de mei-oorlog komen verhalen aan bod over de gevechten in verschillende delen van Nederland, met een apart hoofdstuk over de strijd op het water en in de lucht. Uiteindelijk kostte de korte strijd in mei 1940 aan 2200 Nederlandse militairen het leven.

Military Theory and the Conduct of War

Door Azar Gat
Londen (Hurst) 2025
176 blz.
ISBN 9781911723936
€ 22,-

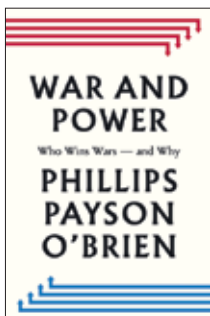
Militaire denkers houden zich al eeuwen bezig met de vraag of er een algemene, universele theorie is voor de *conduct of war*. Technologische ontwikkelingen hebben een grote impact gehad op oorlogvoering, maar zijn er door de tijd heen ook constanten die onderwezen kunnen worden en toegepast in de praktijk? De bekende Israëlische wetenschapper Azar Gat bijt zich vast in die vraag in *Military Theory and the Conduct of War*. Gat neemt het verband tussen politiek en oorlog opnieuw onder de loep en kijkt onder meer naar de *principles of war* en doctrine. De theoreticus doet ook uitspraken over de invloed van cyber en robotisering van systemen.

Archiefsporen volgen

Een inspiratiegids voor doortastende
archiefonderzoekers
Door Eddy Put
Leuven (Leuven University Press) 2025
190 blz.
ISBN 9789462704602
€ 25,-

Eddy Put, hoogleraar archiefwetenschappen aan de KU Leuven, stelde vast dat genealogen, journalisten en historici vaak hopeloos verdwaald raken in archieven en schreef daarom een nieuwe leidraad voor zowel professionele als beginnende onderzoekers. Met *Archiefsporen volgen* wil Put vooral de werkwijze en gedachten over structuur van archiverissen helder maken, zodat onderzoekers zich minder 'archieftoerist' zullen voelen. De auteur gebruikt de term 'archiefintelligentie', maar waarschuwt tevens voor pasklare antwoorden. Hij behandelt overheids- en privéarchieven, archiefopbouw in akten, dossiers en registers en het zoeken naar persoonsgegevens. Put kijkt ook naar de bruikbaarheid en ontsluiting van oude kaarten en beeld- en geluidsdragers.

War and Power

Who Wins Wars – and Why
Door Phillips Payson O'Brien
New York (Penguin) 2025
368 blz.
ISBN 9780241744031
€ 25,-

Nog steeds leeft de misvatting dat oorlogen in de tijd van de grootmachten van de negentiende eeuw en de Koude Oorlog werden gewonnen door een massaliteit aan manschappen en wapens en beslissende veldslagen. Maar onder militaire overwinningen lag eerder een volledig spectrum van economische, politieke en sociale macht. Dat zegt militair historicus Phillips Payson O'Brien in zijn studie *War and Power. Who Wins Wars – and Why*. De auteur, hoogleraar strategische studies aan de University of St Andrews, behandelt de Napoleontische Oorlogen en trekt zijn theorie door tot de Russische inval in Oekraïne en de spanningen tussen de Verenigde Staten en China.

